

المجہد الاُشیث (پشتو)

ترجمہ

السعی الحشیث

(مصطلح الحدیث)

بسم الله الرحمن الرحيم

از :
مولانا مفتی ابویوسف محمد ولی درویش
(المتوفی ۱۹۹۹ء)
۱۴۲۰ھ

جامعۃ العلوم الاسلامیۃ

علامہ محمد یوسف بنوری ٹاؤن کراچی

جوزید

۱۴۴۴ھ

الجهد الأثيث

في ترجمة

السعي الحثيث

ابو يوسف محمد ولي درويش غفر له

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرس الموضوعات

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
	او خبر او مرفوع او موقوف	۹	سریزه
۱۹	او مقطوع په بیان کین -	۱۱	تمهید
۲۰	د حدیث مطلب د لغت او	۱۲	تقدیم
۲۰	اصطلاح په اعتبار سره -	۱۵	په اصول حدیث کین مشهور کتابونه
۲۰	د تقریر مطلب	۱۷	د علم المصطلح تعریف
۲۰	د خبر او اثر تعریف	۱۷	د علم المصطلح موضوع
۲۱	حدیث قدسی او د هغه مثال	۱۷	د علم المصطلح مقصد
۲۱	مرفوع او موقوف حدیث	۱۸	متن ، سند ، اسناد
۲۲	مقطوع حدیث	۱۸	مسند ، مسند
۲۳	فائده	۱۹	محدث ، حافظ ، حاکم
۲۳	د خبر او اثر په ښکون فرق		اول باب د حدیث او اثر

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
۳۱	د مسند حدیث تعریف	۲۳	در رفع قسمونه
۳۲	شاذ حدیث او د هغه حکم	۲۳	در رفع حقیقی قسمونه
۳۲	محفوظ او منکر حدیث	۲۳	در رفع حکمی قسمونه
۳۳	د متابع او د هغه د حقوقو بیان		د وسم باب د اتصال او
۳۳	د "مکه" او "نحوه" په مختلفو فرق	۲۵	انقطاع په بیان کین
۳۳	د شاهد او اعتبار تعریف	۲۵	مستصل او منقطع او معلق حدیث
۳۵	د معال حدیث او علت تعریف	۲۶	د معلق حدیث حکم
	خلود مرابې په راوی د	۲۶	تنبیه
۳۶	اعتراض په بیان کین -	۲۷	مرسل حدیث او د هغه حکم
۳۶	په راوی د اعتراضاتو قسمونه	۲۸	محض حدیث
۳۶	د عدالت او تقوی مطلب	۲۸	د مسند د انقطاع مخه
۳۷	د ضبط قسمونه	۲۹	تدلیس څه ته وائی ؟
۳۷	په عدالت او ضبط اعتراض	۳۰	د تدلیس د حدیث پېژندنه
۳۸	د راوی دروغ و لیل او د هغه حکم	۳۰	د تدلیس حکم او سبب
۳۸	موضوع حدیث کوم یو د ؟	۳۰	معنعن څه ته وائی ؟
۳۹	موضوع حدیث حکم څه د ؟	۳۱	د وسم باب د مسند او شاذ لم په بیان کین

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۳۶	دستور حفظہ معنی رہ ؟	۳۹	متروک حدیث ختمہ واتی ؟
۳۶	دستی الحفظ راوی حکم -	۳۹	دعترک حدیث قسمونہ او حکم
	پنجم باب دعیدیت وضعف		دقوبہ استلونه روستو متروک
۳۷	اوقوت پر بیان کن -	۳۹	الحديث دروایت حکم -
۳۷	صحیح لذائقہ صحیح لغیرہ	۴۰	کہ راوی پر علی فسق کن مبتلاوی
۳۸	دغریب حدیث مطلب	۴۰	مجهول حدیث او دھف قسمونہ
۳۹	غریب مطلق یا فرد نسی	۴۱	دمہام یا مجهول حدیث حکم
۳۹	دغریب نسی مثال	۴۱	دمجهول راوی قسمونہ
۳۹	دغریب نسی قسمونہ	۴۲	دعستور او مبتدع راوی روایت
۵۰	دغریب نسی نور قسمونہ	۴۲	دبدعت لغوی او شرعی مطلب
۵۱	مقبول حدیث	۴۳	دیدعت قسمونہ
۵۱	مردود او ضعیف حدیث	۴۴	مضطرب حدیث
۵۱	دعدلس حدیث تعریف	۴۴	داضطراب قسمونہ
۵۲	دعدلس قسمونہ	۴۴	دثقاتو دخالفت قسمونہ
۵۳	موسل خفی کوم یودے ؟	۴۵	محال حدیث
۵۳	دموسل خفی او عدلس پر میثکن فرق	۴۵	دراوی و ہم بہ شکک معلومین ؟

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۴۱	صحیح لذاتہ	۵۳	در مثل قسمیہ
۴۲	د صحیح لذاتہ شرطیہ	۵۳	در مثل خفی او مدلس پہ ینجکین بل فرق
۴۳	د صحیح لذاتہ مثال	۵۳	د قدیس نور قسمیہ
۴۳	د صحیح لذاتہ حکم		شپہر باب مؤینہ و حدیث
۴۴	د صحیح لغیرہ مثال	۵۵	در رسید و پہ بیان کین -
۴۵	حسن لذاتہ	۵۵	متواتر حدیث
۴۵	د حسن لذاتہ حکم	۵۶	د متواتر حدیث شرطیہ
۴۵	د حسن لذاتہ مثال	۵۷	د متواتر حدیث حکم
۴۶	حسن لغیرہ	۵۸	د خبر واحد
۴۶	د حسن لغیرہ مثال	۵۸	د خبر واحد حکم
	د صحیح "او صحیح الاسناد" پہ	۵۹	د خبر واحد قسمیہ
۴۷	ینجو کین فرق -	۵۹	مشہور حدیث
	د "حسن" او "حسن الاسناد"	۵۹	مستفیض حدیث
۴۷	پہ ینجکین فرق -	۶۰	عزیز حدیث
۴۷	د "حسن صحیح" مطلب	۶۰	د عزیز حدیث مثال
۴۸	اتم باب و تحمل غلط او اداریہ بیان کین	۶۱	او ویر باب مقبول حدیث پہ بیان کین

صفحہ	عنوان	صفحہ	عنوان
۷۷	د تلمک او مختلف الحديث مطلب	۷۰	د تلمک حديث طرق
۷۸	د مختلف الحديث مقال	۷۰	سماح، قرأت او اجازت
۷۹	د مختلف او مختلف مطلب	۷۰	منازلت، کتابت او اعلام
۷۹	د متفق او مفترق مطلب	۷۱	الوصية او الوجادة
۸۰	د مشابه او مهمل مطلب	۷۲	داد، کولو صیغے او دھنے طرق
۸۱	اسم باب و حديث و کتابونو قہونہ	۷۳	د کتابت خاص اصطلاحات
۸۲	د حديث و کتابونو طبقے	۷۴	د "قال" او "انه" حذف کول
۸۷	اولہ طبقہ درے کتابونو دی	۷۵	د "ح" استعمال اول دیو سند نہ
۸۸	دویمہ طبقہ او دھنے کتابونہ	۷۴	بل مسندہ د انتقال پہ وخت کین
۸۹	دریئمہ طبقہ او دھنے کتابونہ	۷۵	نہم باب د دورو اصطلاحات
۹۰	د خورمہ طبقہ	۷۵	پہ بیان کین -
۹۱	د خورمہ طبقہ کتابونہ	۷۵	د روایت د قبولی بنیادی شرط
۹۲	د حديث د موضوع کیدو او د	۷۵	د راوی د عدل د معلومولو طریقہ
۹۲	د راوی د دروغ ناکیدو د غم -	۷۶	د راوی د ضبط معلومولو طریقہ
۹۳	د اسم باب د تنزیع مطلب او	۷۶	د جرح و تعدیل مطلب
۹۶	د دے کتابونہ -	۷۷	د غریب الحديث مطلب

صفحه	عنوان	صفحه	عنوان
۹۶	در روایات و طبقه بیان	۹۶	و تخریج لغوی مطلب
۹۹	و مرتب و او طبقه	۹۹	و تخریج اصطلاحی مطلب
۹۹	میکنی فرق -	۹۹	و تخریج احادیث مشهور کتابی
۱۰۱	خاتمه و محدث او طالب	۱۰۱	و رسم باب در روایات و
۱۰۱	حدیث و آداب و بیان	۱۰۱	مرتبه و او طبقه و بیان
۱۰۲	کینی -	۱۰۱	در روایات و دو و سو مرتبه
۱۰۶	و محدث آداب	۱۰۲	(فائده) و جرح و تعدیل
۱۰۹	و حدیث و طالب آداب	۱۰۲	و بعضی الفاظ و میث کینی
۱۱۴	فهرست مراجع	۱۰۳	افسری -

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سریزہ

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد الانبياء والمرسلين
وعلى آله واصحابه اجمعين وعلى من تبعهم باحسان الى يوم الدين ۔

امابعد ۔ لہ دیں وخت نہ م دا خیال وو، چہ د اصول حدیث پر موضوع
باندے پر پمبتور بہ یو مختصر شان رسالہ او یکلے شی، او دفن ضروری مباحث
پکین راجع شی د دیارہ د دے چہ پمبتانہ رونزہ ترے استفادہ او کرے شی،
او د دے فن نہ خبر شی، د افن دیں اہم فن دے، او لدینہ بے خبرہ پاتے
کیدل نہ دی پکار، ٹکے چہ د صحیح حدیث او ضعیف حدیث پیرندگلو حالہ
کیزی، چہ طریقہ نے معلومہ وی، او دغہ طریقہ پر اصول حدیث کن بنو د
کیزی ۔ ٹکے چہ چاتہ دا طریقہ معلومہ نوی، نوغہ د صحیح او ضعیف پر
منظکن فرق نشی کولہ ۔ او د صحیح پر جائے بہ د ضعیف حدیث نہ دلیل نیسی ۔

دمولانا محمد انور بدخشان صاحب پر دے موضوع د ”السی
الحیث فی مصطلح الحدیث“ پر نوم رسالہ م پر نظر راغلہ، او د اختصار

او جامعیت پہ وجہ ہم دیرہ زہرہ تہ پر مروتہ - خیال ہم اوکرو، چہ
راشہ ہم ددے رسالے ترجمہ اوکرو، دغہ شان بہ داعاجت کہ خطا
تہ منظور وی پورو تھی، رسالہ پہ فارسی ژبہ کہن وہ۔ او ما پہ پستو
ژبہ کرہ۔

کوشش ہم کرے، چہ ژبہ تے آسانہ وی، او هر شك پرے پوئے
تھی، او فائدہ ترے واخلی۔ دفن چہ کوم اصطلاحی الفاظ دی۔ دھنم
مطلب واضحہ کرے دے، لکھ چہ اصطلاحی الفاظ ترجمہ رائے دیرہ کرانہ
نیکارہ شو۔

کہ پہ تعبیر کہن شہ غلطی راغلی وی۔ او دچا نظر پرے پرپوزی، نو
مہربانی دے اوکری صحیح دے تے کری۔ او یا دہاتہ دھنہ خبر راکری۔
خون چہ ددے رسالے تہ فائدہ واخلی، ہنوی دے ما پہ خپلو نیکو دعا کاٹو
کہن نہ ہیروی۔ اللہ تعالیٰ دے دارسالہ دمسلمانو دیارہ فائدہ مندہ او
خا دیارہ توہنہ و آخرت او چرخی۔

انہ علی مایشہ قدیں، وبالاجابة جدیر، وصلى الله على خير خلقه محمد
والد وصبه اجمعين، وعلى من تبعهم باحسان الى يوم الدين، آمين بارہ الطین
امیوسف محمدولی درویش غفرلہ

الاستاذ بجامعة العلوم الإسلامية علامہ بنوری
تاون کرانشی۔ ۳ ہجری الثانی ۱۴۲۵ مطابق نومبر ۱۹۹۲ء

۱۱ بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تمهید ،

الحمد لله الذي له المجد والعلاء في القديم والحديث ، والصلاة والسلام على رسوله الذي علمنا القرآن والحديث ، وعلى آله وصحبه ومن تبعهم من الفقهاء وعلماء الحديث .

اما بعد - داختر هر چا ته معلومه ده ، چه نكه نكه په پيغمبر عليه السلام باند ايمان راوړل په الله پاك ياندې د ايمان راوړلو نه روستو دي . نكه كه طيبه " لا اله الا الله محمد الرسول الله " په دې خبره باندې دلالت كوي . هم دغه شان د قرآن كېم علم او پوهې پوهيدل د حديث د علم او پوهې د پوهيدو نه نكېن فرض دي . دا اوس كوښښ كم نصيبي ده ، چه موږ د دواړو نه لرې او بې خبره يو . يو حق و غفلت په وجه سره او بل كوښښ د عيانو صلاحتو په دې بارو كېن د دې دواړو نه په ښه شان نه خبريدل . او بل د دې دواړو د علم د پارو چه كوښښ بنيادي خبرې دي د حق نه بې خبري ، او بيا د حديثو د اصطلاحاتو نه خو بې خبري يا نكل عامه ده . له دې وجه نه ما او غوښته ، چه يو خو بنيادي اصطلاحات په دې كتاب كېن ذكر كړم چه د حديث شريف د طالبانو د پارو د دې اصطلاحاتو پيژندل او يادول اساسي شي . او خدا پاره د آخرت توښه او كړم . يا ان ذلك على الله يسير .

تقدیم

د کلمہ نہ چہ د اسلامی علومو تدوین اوجھ کیدل شروع شویدی۔ د اصول حدیث فن ہم مخ پہ وړاندے وو، خو خان له یوازے مستقل علم نہ وو۔ کلمہ چہ په ثلورمه صدی کینی اسلامی علوم د کمال درجے ته اور سیدل۔ اود هر علم اصطلاحات مقرر شول، نو قاضی ابو محمد الحسن بن عبدالرحمن بن خالد رامهرمزی رحمه الله چہ په ۷۳۶ کینی وفات شویده، په اصول حدیث باندے یو کتاب چہ نوم ے "المحدثات الفاضل بین الراوی والمواخی" اویکلو، دا په دے فن کینی اولنۍ کتاب وو، چہ مستقل پدے موضوع باندے اویکلی شو۔ خود ترتیب په اعتبار سره مکمل نہ وو۔ د دوری نه روستو ابو عبد الله حاکم نیشاپوری رحمه الله چہ په ۵۰۴ کینی ے وفات موندے ده، د "معرفه علوم الحدیث" په نوم سره کتاب اویکلو۔ خود ا کتاب هم گډوډ وو اوصفانہ وو۔ اونه ے د دے فن سره متعلق ټول بحث راغیته وو۔ د دوری نه روستو ابو نعیم احمد بن عبد الله اصفهانی چہ په ۴۰۴ کینی په حق رسیدے ده، د حاکم په کتاب باندے یو "مستخرج" اویکلو۔ خود وی هم ټول بحثونه راغیته۔ اود راتلونکو دپاره ے دیر بحثونه پریښودل۔ اوکله چہ د خطیب بغدادی ابوبکر احمد بن علی چہ په ۴۰۴ کینی وفات شوه ده، دور راغی، نو

دوئی د اصول حدیث پہ قانون باندے یو کتاب د "الکفایۃ" پہ نوم باندے
 اویکلو۔ او بل کتاب دے د حدیثو د روایت د آدابو پہ باره کنی "المراجع فی
 آداب الشیخ والسامع" اویکلو۔ دغه شان نوم دے شو کتابونه د حدیث د علم
 سره متعلق په مختلفو فنونو باندے اویکل۔ تردے چه د خطیب نه روستو
 راتلونکی خالق قول په دے باره کنی د خطیب د محتاج شول۔ لکه حافظ ابوبکر
 بن نقطه "وائی" کل من النصف علم أن المحدثین بعد الخطیب عیال حل کتبه
 یعنی که شول په انصاف سره او کوری نو محدثین به ورته د خطیب د کتابونو
 محتاجه بنکاروشی۔ د دوئی نه روستو قاضی عیاض مالکی چه په ۷۵۰ کله کنی
 وفات دے، د اصول حدیث په فن باندے د "الاماع فی ضبط الروایة والسماع"
 په نوم باندے کتاب اویکلو۔ د دوئی نه روستو ابو حفص میاجی چه په
 ۷۸۰ کله کنی وفات دے، میدان ته داغله اود "مالایح للحدث جهله"
 په نوم دے په دے فن باندے کتاب اویکلو۔ د دوئی نه روستو حافظ ابو
 عمر عثمان بن الصلاح الشهرزوری چه په ۶۴۳ کله کنی وفات دے۔ اود
 د عشق په مدرسسه اشرفیه چه په دار الحدیث سره مشهوره وه، درس
 ورکوو۔ د "علوم حدیث" په نوم باندے کتاب چه په مقدمه ابن صلاح
 سره مشهور دے، اویکلو۔ حافظ ابن صلاح د علم حدیث د فنونو سره
 متعلق قول بحثونه دیر صفا مرتب کړه۔ او خوارو واره بحثونه د
 خطیب بغدادی وغیره د کتابونو نه راټول کړل، د دے وجه نه دتولو

معد ثنیو داین صلاح کتاب فی خیال شو۔ امام نوویؒ دا کتاب مختصر کرو،
 او قریب نوم سے ورلہ کیسہودو۔ بلقیں ہم دا کتاب مختصر کرو، او الحسن
 الاصطلاح نوم سے ورلہ کیسہودو۔ بعضے معد ثنیو دا کتاب نظم کرو، یعنی
 یہ شعرونو کینے ذکر کرو، لکہ حافظ عراقیؒ پہ "الغیہ" نوم سے کتاب کین دا
 کتاب پہ شعرونو کین ذکر کریدے۔ او بعضے معد ثنیو پرے مستدرک اویکل۔
 حافظ ابن حجر عسقلانیؒ پہ ۸۵۲ھ کین وفات دے، ہم دا کتاب مختصر
 کرو، او "غنیۃ النکر" نوم سے ورلہ کیسہودو، میاے پیے د "نزہۃ النظر" پہ
 نوم سرہ شرح اویکلہ۔ او محمد بن احمد بن حجرؒ (مصنف حوئے) او عبد الرزاق
 مناویؒ او محمد صادق سندے ہم پہ شرح غنیہ باندے شرحے یکلہ دی۔ پہ
 درس نظامی کین ہم دا کتاب شامل دے۔ او پہ بعضے مدرسو کین ورسوہ
 "قریب نووی" ہم پہ درس کین شامل دے۔

(ماتر من "الطیب اللغ فی علم المصطلح" از مرتضیٰ)

۱۔ دا شرح د محمد صادق سندے د حویٰ لخدوم ابوالحسن الصغیر السندی دے۔ او
 د "طیبة النظر" پہ نوم سرہ پہ حیدرآباد سندھ کین د "شاہ ولی اللہ اکیڈمی"
 لہ ارجہ چھاپ شویدے۔ ۲۔ ابو یوسف خزانہ،

سوال :- یہ اصول حدیث کب مشہور کتابوں کوم کوم دی ؟

جواب :- یہ اصول حدیث کب مشہور کتابوں کوم کوم دی ۔

(۱) "المحدث الفاضل بین الراوی والواثق" قاضی ابوالخیر الحسن بن عبد الرحمن

بن خلاد دامہرمزی المتوفی ۳۶۰ھ ینکے ۔

(۲) "معرفة علوم الحديث" ابو عبد اللہ محمد بن عبد اللہ الحاکم النیشاپوری

المتوفی ۳۶۰ھ ینکے ۔

(۳) "الستخرج علی معرفة علوم الحديث" ابو نعیم احمد بن عبد اللہ الأصبہانی

المتوفی ۳۶۰ھ ینکے ۔

(۴) "انکفایة فی علوم الروایة" ابویک احمد بن علی بن ثابت الخطیب

البخدادی المتوفی ۳۶۳ھ ینکے ۔

(۵) "الجامع لأخلاق الراوی وأداب السامع" داہم خطیب بخدادی ینکے ۔

یہ دس کتاب کب حدیث و روایت کو لو آداب ذکر دی، لکہ دنوم نہ

سے معلوم ہوی ۔ داکتاب پردے موضوع باندے ہے مثالہ کتابے ۔ خطیب

بخدادی د علوم حدیث پہ ہرقہ باندے مستقل کتاب لوی تحکم خواہفظ

ابویکر بن منظر وائی ۔ "کل من أنصف علم أن المحدثین بعد الخطیب عیال علی کتبہ"

(۶) "الإلماع إلى معرفة اصول الروایة وتقیید السامع" قاضی عیاض بن موسی

یحیی المتوفی ۴۲۰ھ ینکے ۔

(۷) "مالایسع المحدث جملہ" ابوحفص عمر بن عبد المجید البیاضی المتوفی ۵۸۱ھ ینکے ۔

(۸) "علوم الحديث" ابو محمد عثمان بن عبد الرحمن الشہزوری المتوفی ۶۴۳ھ
 چہ پہ ابن الصلاح سرہ مشہور دے، یکے۔ داکتاب دہقدہ ابن صلاح
 پہ نوم سرہ مشہور او د اصول حدیث پہ کتابوں کی بہترین کتاب دے۔

(۹) "التقريب والتيسير لفرقة سنن البشير النذير" محسن الدين محمد بن شرف الدين
 النور المتوفی ۶۶۶ھ یکے۔ داکتاب پہ اصل کن دا ابن صلاح د کتاب "علوم
 الحديث" اختصار دے۔ خو بعضے حایونہ نے دین گران دی۔

(۱۰) "تدريب الراوی فی شرح تقریب النواوی" جلال الدین ابن عبد الرحمن بن ابی بکر
 السيوطی المتوفی ۸۹۹ھ یکے۔ داد تقریب نووی شرحہ دہ ۱۰۷ او د اصول
 حدیث اکثر بحثونہ نے داخلہ دی۔

(۱۱) "نظم الدرر فی علم الأثر" زین الدین عبد الرحیم بن الحسین العراقي
 المتوفی ۸۰۶ھ یکے۔ داکتاب د "الفیہ عراقی" پہ نوم سرہ مشہور دے
 او دا ابن صلاح "کتاب علوم الحديث" نے نظم کرے۔

(۱۲) "فتحة المغیث فی شرح الفیة الحديث" محمد بن عبد الرحمن النخاوی المتوفی
 ۹۰۲ھ یکے۔ داد عراقی د "الفیہ" شرحہ دے۔ او پہ قول شرحو کن
 دیر مکملہ شرحہ دے۔

(۱۳) "نخبة الفکر فی مصطلح علم الأثر" حافظ ابن حجر عسقلانی المتوفی ۸۵۲ھ
 یکے۔ داکتاب سرہ دے چہ دیر مختصر دے۔ بیا ہم د اصول حدیث
 پہ کتابوں کی دیر فائدہ مند کتاب شمار لے کیری۔

(۱۴) "منظومة الیقونیه" عربی محمد البیہقونی المتوفی ۸۰۰ھ کی ہے۔ دامت
 یہ کتابوں کی دہائیوں کی زیادت مختصر ہے۔

(۱۵) "قواعد الحدیث" محمد جمال الدین القاسمی المتوفی ۱۳۲۲ھ کی ہے۔

اسے نور دیر و علاءی پر دے لکھیں دیر بندہ بنہ کتابوں کی ہے، جو
 دے مختصر کتاب کی دہائیوں کی یا دول کران دی۔

د علم المصطلح تعریف

تپوس :- علم المصطلح خہ تہ والی ؟

جواب :- علم المصطلح دہائی اصولوں او قواعد و پیرائوں تہ والی،
 چہ دہائی پر وجہ سرہ دہائی سند او متن او پیرائوں لے شی، چہ دا
 قبول دے او دا قبول نہ دے۔

تپوس :- دے علم موضوع خہ دہائی، یعنی یہ دیکھیں لہ کوی موضوع
 نہ بحث کیڑی۔ ؟

جواب :- دے علم موضوع دہائی سند او متن دے، چہ دا قبول دے او دانہ۔

تپوس :- دے علم مقصد خہ دے ؟

جواب :- دے علم غرض او مقصد دا دے، چہ دہائی اوضیف حدیث
 پر میٹکن فرق اوشی دپارہ دے چہ یہ صحیح حدیث عمل اوشی، او ضعیف

حدیث نہ خلق خان پچ کری۔

تپوس :- متن خہ تہ وائی ؟

جواب :- متن و حدیث ہفہ الفاظو تہ وائی ، کوم چہ دسند دختیدو
نہ روستو شروع کیری۔

تپوس :- سند خہ تہ وائی ؟

جواب :- ہفہ راویان کوم چہ حدیث بیانوی۔

تپوس :- اسناد خہ تہ وائی ؟

جواب :- داہم ہفہ راویانو تہ وائی کوم چہ دحدیث پہ سند کین ذکر
کری۔ اوکلہ ددے راویانو یادولو تہ ہم اسناد وائی۔

تپوس :- مسند (دونوں پہ زیر سرہ) خہ تہ وائی ؟

جواب :- مسند ہفہ چاتہ ویلے کیری ، شوک چہ پہ سند سور حدیث
ذکر کری۔ پہ معنی پوہیری اوکنہ۔

تپوس :- دمسند (دونوں پہ زور سرہ) خہ مطلب دے ؟

جواب :- مسند پہ لغت کین ہفہ شی تہ وائی ، چہ سند ہے ذکر شوے وی۔

اوچاتہ ہے نسبت شوے وی۔ او دحدیثو پہ اصطلاح کین پہ دوو معنو

راخی۔ ازل ، ہفہ کتاب تہ ویلے کیری ، چہ دیو صحابی روایتونہ وی کین۔

دویم :- مرفوع متصل حدیث تہ ویلے کیری ، یعنی ہفہ حدیث چہ پہ

سند سور روایت شوے وی۔

ٲٲوس ۱۔ محدث ٲاٲه ويٲه شي ؟

جواب ۲۔ محدث هغه ٲاٲه ويٲه ٲيږي۔ ٲه د علم حديث ۲ه روايت كولو او
د هغه ۲ه معنيٰ خود فكر ٲن مشغول وي۔ او د اكثر وحدينو او دهغه
راويانو نه واقف وي۔

ٲٲوس ۲۔ حافظ ٲاٲه ويٲه ٲيږي ؟

جواب ۲۔ بعضه علما ۲ه نيز د باندې حافظ او محدث يو ته ده. او
د بعضه ۲ه نيز حافظ د محدث نه او ٲٲت وي۔ او د حديثو اكثر راويان ٲيږي۔

ٲٲوس ۳۔ محدثينو ۲ه نيز د باندې حاكم ٲاٲه ويٲه ٲيږي ؟

جواب ۲۔ محدثينو ۲ه اصطلاح ٲن حاكم هغه ٲاٲه ويٲه ٲيږي ٲه
عام وحدينو ۲ه متنونو او مسندونو ته احاطه وي يعني يادوي ورته۔

(خلاصه تيسير مصطلح الحديث (ص ۱۲))

اول باب

د حديث ، خبر ، اثر ، مرفوع ، موقوف او مقطوع ۲ه بيان ٲن

ٲٲوس ۱۔ حديث څه ته وايي ؟

جواب ۲۔ حديث ۲ه لغت ٲن خبرو ته او هر نوي شي ته وايي۔ او د

محدثينو ۲ه اصطلاح ٲن هغه خبرو او كار او تقرير ته وايي ، د كوې نسبت

ٲه ٲيغمبر عليه السلام ته شوه وي۔ بعضه لجاړا د صحابه كرامو او تابعينو

خبر و او کلاو تقریر تہ ہم حدیث وائی - میکن حدیث اولئی معنی زیاتہ مشہورہ دہ -

تپوس :- تاسو اووے چہ حدیث خبرے کار او تقریر تہ وائی - خبر او کار داخو ظاہر دی، خو تقریر شہ تہ وائی ؟

جواب :- تقریر دیتہ وائی چہ شوک دیغبر علیہ السلام پر منعکن شہ کار اوکری - یا شہ خبر اوکری - او پیغبر علیہ السلام تہے پتہ اوکلی او بیائے ہم دھتہ کار یا دھتہ خبرے نہ منع نہ کری او چپ پاتے شی - ددہ مطلب داشو چہ دا کار جائز - دے -

تپوس :- خبر شہ تہ وائی ؟

جواب :- خبر پہ لغت کن خبر و رکولو تہ وائی، او د محدثینو پہ اصطلاح کنی پہ درمی معنی کن استعمالیزی -

اولہ معنی :- خبر او حدیث یو شیہ دے - یعنی دو وارو معنی دہ -

دویمہ معنی :- حدیث جھتہ تہ وائی چہ دیغبر علیہ السلام نہ ثابت وی - او او خبر جھتہ چہ دیغبر علیہ السلام نہ علاوہ دہل چانہ ثابت وی -

دویمہ معنی :- خبر عام دے، کہ دیغبر علیہ السلام نہ ثابت وی او کہ دہل

چانہ - او حدیث خاص دے پہ پیغبر علیہ السلام پورے - یعنی چہ صرف

دھتو نہ ثابت وی -

تپوس :- اش شہ تہ وائی ؟

جواب :- اش پہ لغت کیں۔ پاتے شوی شی تہ وائی۔ اود محدثینو پہ اصطلاح کیں پہ دے کیں دودہ قولہ دی۔ (۱) یو داچہ حدیث او اثر یو نے دے۔ (۲) دویم داچہ کوم کارونہ یا خبرے چہ دھما بہ کراہواو تابیینونہ ثابت وی، ہنے تہ اش وائی۔ اوکوم چہ پیغیر علیہ السلام نہ ثابت وی، ہنے تہ حدیث وائی۔

تپوس میں ہر حدیث قدسی کوم یو دے ؟
جواب :- قدسی پہ لغت کیں ہنے شی تہ وائی چہ پاکے تہ نے نسبت شوع وی حدیث قدسی مطلب دادے چہ ہنے حدیث چہ مقدس ذات یعنی اللہ تعالیٰ تہ منسوب وی۔ اود محدثینو پہ اصطلاح کیں حدیث قدسی ہنے کوم چہ پیغیر علیہ السلام امت تہ دبیا نولو اور رسولو پہ وخت کیں اللہ تعالیٰ تہ منسوب کہے وی۔ او فرمائی وی چہ ”قال اللہ تعالیٰ“ اللہ تعالیٰ فرمائی یا ہنے روایت چہ مونبر تہ در رسول اللہ ﷺ نہ رارسیدے وی او پہ ہنے کیں اللہ تعالیٰ تہ دھنے نسبت شوع وی۔

وحدیث قدسی مثال :- امام مسلمؒ پہ خیل کتاب ”صحیح مسلم“ کیں دحضرت ابوذر رضی اللہ عنہ پہ واسطہ در رسول اللہ ﷺ نہ روایت کو ”فیما روی عن اللہ تبارک و تعالیٰ انه قال : یا عبادی انی حرمت الظلم علی نفسی و حرمتہ بینکم فلا تظالموا.....“۔

تپوس :- حدیث مرفوع کوم یو دے ؟

جواب :- ہر خبرہ یا ہر کاریا تقریر چہ پیغمبر علیہ السلام تہ رسی ، او
 نہ صفوی نہ ثابت وی ، ہفے تہ حدیث مرفوعہ وائی ۔ لکہ چہ وائی چہ
 پیغمبر علیہ السلام دا خبرہ کریدہ ، یا دا کارئے کریدے ، او دغہ مشان
 تقریر ہم ، او یا دا او وائی ۔ چہ قلادکے حدیث دعبدا اللہ بن عباسؓ
 نہ مرفوعہ ثابت دے ۔ یا او وائی ”رفعہ ابن عباسؓ“ یا داسے نورالفاظ
 دمثال پہ طور ”رأیت رسول اللہ ﷺ یفعل کذا، او سمعت منہ کذا،
 او فعل عندہ کذا“ ۔

تیسری :- حدیث موقوفہ تہ وائی ؟

جواب :- ہر ہفہ حدیث کوم چہ ترہما بہ اوری ، او یا صرف د
 صحابہ کواہو نہ روایت شوے وی ، ہفے تہ حدیث موقوفہ وائی ، لکہ
 ابن عباسؓ دا خبرہ او کرہ ، او دغہ مشان تقریر ہم ۔ یا دا او وائی ،
 چہ دا حدیث دا بن عباسؓ نہ موقوفہ ثابت دے ، یا دا چہ ابن عباسؓ
 باندے موقوف دے ، یا دا ہفے نور مثالونہ ۔

تیسری :- حدیث مقطوعہ تہ وائی ؟

جواب :- ہر ہفہ حدیث چہ تابعینو تہ اوری ، ہفے تہ حدیث مقطوع
 وائی ۔

فائدہ :- (۱) محدثین کلمہ حدیث موقوفہ او مقطوع دواہو
 تہ ہم اثر وائی ۔

(۲) اوکھ اثر د صحابہ کرام و خبر و اوکار و تقریر تہ وائی ۔

(۳) اوکھ اثر حدیث مرفوعہ او د صحابہ کرام و آثار و تہ وائی، لکہ امام

طحاویؒ د خپل کتاب نوم شرح معانی الآثار ایښودے دے۔ سره

د دے چه په دیکن هم مرفوعہ حدیث شته او هم د صحابہ کرام و آثار

دغه شان امام طبرانیؒ د خپل کتاب نوم ”تہذیب الآثار“ ایښه دے

سره د دے چه په دیکن مرفوعہ آثار زیات دیا ۔

تپوس :- د اثر او خبر په مینځکې فرق څه دے ؟

جواب :- خبر مرفوعہ حدیث تہ وائی، او اثر د صحابہ کرام و آثار سره

خاص دے۔ بعضے علماء اثر عام گزري، لکه وړاندے تیر شو۔ خواوله

معنی مشهور ده، چه اثر د صحابہ کرام و اقوالو، افعالو او تقریر تہ وئیلے شی۔

حدیث مرفوع او دغه قسمونه

تپوس :- حدیث مرفوع یا رفع حدیث په څو قسمه دے ؟

جواب :- په دوه قسمه دے (۱) رفع حقیقی (۲) رفع حکمی

بیا صریح په درې قسمه دے ۔

د رفع حقیقی قسمونه ① رفع حقیقی په قولی حدیث کښ داوډ ۔

چه راوی او وائی، مادر رسول الله ﷺ نه اوریدی چه دا ځه ښه

فرمائیل۔ یا او وائی چه دا ځه حدیث ښه بیان کړو، یا او وائی تعال

رسول اللہ ﷺ یا عن رسول اللہ ﷺ۔

(۲) رفع حقیقی پہ فعلی حدیث کہن داسے چہ روای اووائی "رأیت رسول اللہ ﷺ فعل کذا" یا داسے اووائی "کان رسول اللہ ﷺ یفعل کذا"

(۳) رفع حقیقی پہ تقریری حدیث کہن دادہ، چہ راوی اووائی "ما فلاکے کار دپیغبر علیہ السلام پہ ممکن اوکرو نو منع ئے نکرم۔

در رفع حکمی قسمونہ (۱) رفع حکمی پہ حدیث قولی کہن داسے دہ، چہ

یوحسانی یوکار دلے اوکری چہ پہ ہفے کہن داجتہاد گبضائش اوخائے نہ گے۔

(۲) رفع حکمی پہ حدیث فعلی کہن داسے دہ، چہ اجتہاد پکنی نہ شی کیدے، یعنی

دھند کار پیز نہ گلو دپیغبر علیہ السلام نہ داوریڈ لو بغیر، یا دپیغبر علیہ السلام

نہ ولید لو بغیر نہ کیری۔ یا راوی وائی دپیغبر علیہ السلام پہ زمانہ کہن

بہ خلق دلے کار کولو۔ حکم چہ داظاہر خبرہ دہ چہ پیغبر علیہ السلام

نہ ہر دہندہ کار وفاق پتہ دہ۔

(۳) رفع حکمی تقریری دادہ، چہ صافی اووائی چہ سنت داسے دی،

یا اووائی چہ مونہ نہ ددے کار حکم شویڈے، یا یوحسانی دیوکار کولو

تہ گناہ یا اطاعت اووائی۔ لکہ حضرت عمارؓ وائی "چاچہ شکی روژ د

اونبولہ، نف پہ یقین سرہ ہند د ابوالقاسم صلی اللہ علیہ وسلم

قافر مانی اوکریہ۔ او دا حکم چہ دپیغبر علیہ السلام نہ داوریڈ لو بغیر

یوکار تہ گناہ یا عبادت ویل جائز نہ دی۔

دویم باب

د اتصال ، انقطاع ، ارسال او تدلیس په بیان کین

تپوس :- حدیث متصل کوم یو دے ؟

جواب :- که د سند ټول راویان په هغه ذکر وی ، او یو راوی پکښه په
منطقین پرېښودے شوی نه وی - نو دا یی قسم حدیث ته متصل وائی ، او
د راوی نه غور زید و ته اتصال وائی -

تپوس :- حدیث منقطع کوم یو دے ؟

جواب :- د کوم حدیث د سند نه چه یو یا د یو نه زیات راویان غور زید
وی او ذکر شوی نه وی هغه ته حدیث منقطع وائی . او دے غور زید نو
ته انقطاع وائی -

تپوس :- حدیث معلق کوم یو دے ؟

جواب :- که راوی د سند په اول کښه غور زید لے وی ، یو وی او که
دیو نه زیات - نو دا یی حدیث ته معلق وائی او د غور زید نو ته تعلیق وائی -
تپوس :- که د سند ټول راویان حذف شوی وی ، یعنې ذکر شوی نه
وی ، او "قال رسول الله ﷺ" او وائی ، نو دے قسم حدیث ته خبر وائی ؟
جواب :- دا یی حدیث ته هم معلق وائی ، دا یی حدیثونه د صحیح بخاری
په تراجمو (ترجمة الباب) کښه د یردی ، مکه د بخاری تعلیقات مشهور دی -

تیسویں پر د معلق حدیث حکم خردے، یعنی قبول دے اوکھ ؟
 جواب ہاں د معلق پہ حکم کن تفصیل دے۔ کہ حدیث معلق پہ دایمہ کتاب
 کن وی، چہ دھنے مصنف د صحت خیال بندہ ساتلے وی، لکھ صحیح بخاری۔
 نو یا بہ لکھ شہ پہ دھزم او معلومہ صیغہ سرہ نے ذکر کوی۔ لکھ "قال فلان"
 یا "ذاکر فلان" نو دار لکھ معلق حدیث بالکل قبول دے۔ لکھ چہ دھزم
 پہ صیغہ سرہ ذکر کول د دھنہ حدیث پہ ثبوت ہا ندے دلالت کوی۔ او یا بہ
 نے راوی د ترمیض او مجہول پہ صیغہ سرہ ذکر کوی۔ لکھ قیل یقال "یا ذکر"
 د دے قسمہ معلق حدیث کن د علما کو کلام دے۔ لیکن کہ چرے پہ دایمہ
 کتاب کن وی چہ دھنے مصنف د صحت خیال ساتلے وی نو دینہ معلومہ
 چہ دے حدیث شہ اصل شتہ۔ د دے وجہ عالمانہ و شبلی۔ "تعلیقات البخاری
 صحیحہ او منفصلہ" یعنی د بخاری تعلیقات صحیحہ دی۔ او بعضے دایمہ دی
 چہ پہ دھنے کن تفصیل دے۔ لیکن د بخاری د تعلیقات نو علاوہ د نورچا
 تعلیقات چہ ترشو ثابت نہ وی، صحیح ورتہ نشی وٹیلے۔
 تنبیہ۔ د تفصیل پہ دھنہ خائے کن دے۔ چہ تعلیق نے خیل شیخ
 (استاذ) تہ نہ وی نسبت کرے، او کہ چرے خیل شیخ تہ نے نسبت
 کرے وی۔ او دھنہ استاذ نہ نے سماع (اوریدل) ہم ثابت وی او د
 قال "یا د دے پشانے پہ صیغہ سرہ نے ذکر کرے وی۔ نو دایمہ حدیث تہ
 حدیث معنعن وائی۔ د دے حکم معنہ راروان دے۔

پیس :- حدیث مرسل کوم بی دے ؟

جواب :- حدیث مرسل ہفہ حدیث دے۔ چہ د سند داخیر نہ تابعی
نہ روستو راوی غورزیدے وی۔ راوی کہ صحابی وی او کہ تابعی، دے
غورزید لو کہ ارسال وائی، نکه تابعی او وائی "قال رسول الله ﷺ کذا"
اگر چہ بعض محدثین مرسل او منقطع یوشے کتری۔ خود فقہاء اود محدثین
پر نیزد مشہور دادہ، چہ د دواہرہ پر ینکین فرق دے، ہاں ! مرسل
دلخت پر اعتبار سرہ منقطع وینے کیدیشی۔

پیس :- د مرسل حکم خہ دے ؟

جواب :- د مرسل پر حکم کن خاور قولہ دی۔

(۱) د جمہور محدثین پر نیزد پکن توقف پکار دے، حکم چہ کیدے شی، چہ
ساقط راوی تابعی وی او یو تابعی دبل تابعی نہ روایت کوی۔ کہ خود ایسے م
وہا چہ پر یوسند کن تر پینوشیر و تابعینو پورے وی۔ او پر تابعینو کن
ضعیف، غیر ضعیف عادل او غیر عادل دواہرہ وی۔ دے وجہ د مرسل
پر حکم کن توقف پکار دے۔

(۲) د امام ابو حنیفہؒ او امام مالکؒ پر نیزد مطلقاً قبول دے۔ او دے
دواہرہ امامانو دلیل دادے، چہ مرسل (ارسال کو لو والا) د دیر اعتماد
او وثوق پر وجہ سرہ ارسال کوی۔ او اختلاف دثقہ پر ارسال کن دے۔
پکرے د مرسل (ارسال کوونگی) پر نیزد حدیث صحیح نہ دے، نوچرے

ہے ہم "قال رسول اللہ ﷺ" مذکورے ویلے۔

(۳) امام شافعی پہ نزد ہضہ مرسل قبول دے۔ چہ دہل طرفہ لے قاید ثابت وی۔ اگر کہ دغہ مؤید پچلہ ہم مرسل وی۔

(۴) امام احمد بن حنبلؒ نہ دمرسل پہ بارہ کن دوہ قولہ دی۔ یو داچہ مقبول دے۔ او دوم داچہ توقف پکن پکار دے۔ دا اختلاف پہ ہضہ موت کن دے / چہ راوی دثقہ راوی نہ ارسال کوی۔ او کہ دثقہ او غیر ثقہ دواوی نہ ارسال کوی۔ نو بیا پکن نہ اتفاق توقف دے۔

تپوس ۱۔ معضل خہ تہ وائی ؟

جواب :- کہ دستہ دمیث نہ دوہ راویان یو خائے پرلہ پسے ساقط شی۔ نو دے حدیث تہ معضل وائی، او دے سقوط تہ اعضاء وائی ۔

تپوس ۲۔ کہ دستہ دمیث نہ یو یا درے راویان ساقط شی کوہی تہ خہ وائی؟
جواب :- دے تہ منقطع وائی۔ او دا انقطاع پہ خاص معنی سرہ دہ ۔

او د غیر متصل یو قسم دے۔ او منقطع پہ عامہ معنی سرہ مقسم (ہنہ چہ اقسام لری) دے۔ تکہ وراہدے تیر شو۔

تپوس ۳۔ دا انقطاع نہہ خہ دہ ؟

جواب :- دا انقطاع نہہ اکثر درے خیزوہ وی ۔

(۱) راوی چہ دچا نہ روایت کوی، دہنہ سرہ لے ملاقات اولیدہ کاتہ ثابت نہ وی۔

(۲) د دواړو ترجمانه یوه نه وی -

(۳) چه د چانه روایت کوی، دهغه له طرفه ورته اجازت نه وی -

د دے درے وارو نینو پته د تاریخ نه کئی - ځکه چه په تاریخ کین درو یانو
پیدا کیدو او وفات کیدو او دهنوی دطالب علمي او د علم دپارو دهنوی
دسفرنو حالات بیکلی وی - دا انقطاع هر عالم پیدائی، خو یوه بله انقطاع
ده چه هغه دیره پته وی - او محدثین هغه ته تدلیس وائی -

تدلیس پر تدلیس څه نه وائی ؟

جواب :- تدلیس پر لغت کین دپته وائی، چه خرڅونکي دڅه شی دخرڅولو
په وخت کین په هغه شی کین موجود عیب پت کړی، او اغستونکی ته دے
څرگند نه کړی - دغه شان دسینجے تیاری په معنی کین هم راځی - دتیاری په
وجه په انسان باند د څیزونو په باره کین اشتباه راځی - او د محدثینو
په اصطلاح کین تدلیس دپته وائی، چه راوی خپل استاذ پریږدی -
دهغه نوم واخلی او دهغه نه دپورته راوی نوم واخلی، او داسه الفاظ
ذکر کړی، چه په هغه کین ددے ذکر شوی راوی نه داوریدو او نه اوریدو
دواړو احتمال ویا ځکه اوراځی "عن فلان" یا "قال فلان" دالفاظ
دهغه چا په بارو کین استعمالیږی، چه د راوی وسمسره ملاقات شوه وی -
یا دهغه زمانه وی - دغه شان دهغه شیخ (امتاز) په بارو کین استعمالیږی -
چه ددے راوی سماع (اوریدل د حدیث) دهغه نه ثابت وی - خو د حدیث
سے قریه نه وی اوریدلی -

پتویس: حدیث مدٹس ٹنگہ پڑندہ شی ؟

جواب: دے تعلق دے فن دماہرینوسرہ دے (دادہرچا کارندہ دے)

پتویس: دتدلیس حکم شہ دے ؟

جواب: دعامو علماؤ پہ نیزد دیر بدکار دے، ہاں ! کہ دثقہ نہ رویت

حکوی، نوقبول دے۔

پتویس: دتدلیس ولے کیبزی ؟

جواب: کہ راوی ثقہ وی۔ نوہ تہ لیس سبب دھفہ حدیث صحیحہ کیدل

یاد دے مشہور تیا وی۔ اود غیر ثقہ دتدلیس ددغہ ^{استاذ} دد دسماع پتول

وی، ددیر بوہا والی پہ وجہ سرہ۔ اوکھ پہ دے وجہ سرہ وی۔ چہ دغہ

شیخ د حدیث پہ فن کین مشہور نہ وی، اوکھ شیخ مستور الحال وی، او

مستور الحال کیدل داعتراض سبب دے۔

پتویس: معنعن شہ تہ وائی ؟

جواب: معنعن دھفہ حدیث تہ وائی، کوم چہ پہ لفظ "فلان عن

فلان" روایت شوے وی۔

پتویس: معنعن تہ بہ متصل و ییلے کیبزی یا غیر متصل ؟

جواب: کہ دمعنعن حدیث راوی مدٹس وی، نو حدیث دمنقطع پہ

حکم کین دے۔ او کہ راوی مجلس نہ وی، نو د بعضہ محققینو پہ نیزد

علی بن المدینی او امام مسلم پہ ینکین اود عامو محدثینو پہ نیزد د امام بخاری

او امام مسلمؒ پہ ینکبن دداعے رنلہ حدیث پہ حکم کن اختلاف دے۔ امام مسلمؒ وائی، چہ راوی دچانہ پہ عنعنہ سرہ روایت کوی، فو پکرے دھنہ استاذ درممانے وی، فوداد حدیث متصل پہ حکم کن دے، اکی کہ دد عنہ استاذ سرہ نے ملاقات ثابت نہ وی، او ابن المدینیؒ او امام بخاریؒ گوائی۔ چہ صرف دیوے نرمانے کیل کافی نہ دی، بلکہ دملقات ثابتیدل ہم ضروری دی۔

داغبرہ پیژندل پکاری، چہ دمعنن حدیث مرتبہ دھنہ حدیث نہ کہ دہ اکوم چہ پہ سماع او تحدیث (حدثنا) سرہ روایت شوے وی، ددے وچہ نہ امام بخاریؒ چہ کوم کائے معنن حدیث ذکر کئے، ورپسے نے داسے حدیث روایت کرے، چہ پہ سماع او تحدیث سرہ روایت شوے وی، دا کے نے پورہ کرے۔

دریم باب

دحدیث مسند، شاذ، محفوظ او منکر پہ بیان کنن

تیوس :- حدیث مسند خہ تہ وائی ؟

جواب :- د محدثین پہ نیند مشهورہ اصطلاح دادہ، چہ ہر مرفوع متصل حدیث تہ مسند وائی۔ بعضے محدثین مطلقا متصل تہ مسند وائی، اکی کہ مرفوع وی یا موقوف او یا منقطع، او بعضے مطلقا مرفوع تہ

مسند وائی ، اگر کہ متصل یا منقطع وی ۔ یکن معتبرہ دغہ مشورہ اصطلاحہ
 پیوس :- شاذ حدیث ۛہ تہ وائی ؟

جواب :- شاذ پہ لغت کبن ہفہ کسی تہ وائی چہ دہ لے تہ اوٹھی ۔ او د
 محدثینو پہ اصطلاح کبن شاذ ہفہ حدیث تہ وائی ، چہ یوثقہ راوی تہ
 شان تہ ذریات ثقہ (اوٹق) راوی خلاف روایت اوکری ۔

پیوس :- د شاذ حدیث حکم ۛہ دے ؟
 جواب :- کہ د شاذ حدیث راوی ثقہ تہ وی نو ہفہ حدیث سرود اوٹق
 قبول دے ۔ او پکرے راوی ے ثقہ وی ، نو د راوی ذریات حفظ (أحفظ)
 او د راویانہ ذریات توانی او د اے دنور و جوماتو پہ وجہ سرود اے حدیث
 معتبر وی ۔ خلاصہ د اچہ کہ د شاذ حدیث راوی د حدیثونہ پہ یادونو او
 ضبط کولو کبن دنور و ثقہ راویانہ ذریات وی او قوی وی ، یاد شاذ حدیث
 راویان گنڑ وی ، نو د اے حدیث تہ محفوظ وائی ، او قابل د عمل وی یکن کہ
 ضعیف د ثقہ تہ اختلاف اوکری ، او ثقہ داوٹق تہ ، نو دیتہ شاذ وائی ۔

پیوس :- حدیث محفوظ ۛہ تہ وائی ؟
 جواب :- نکہ مخکبن تیر شو ، چہ کہ ثقہ داوٹق مخالفت اوکری ، نو د
 ثقہ روایت تہ شاذ او د اوٹق روایت تہ محفوظ وائی ۔

پیوس :- منکر حدیث ۛہ تہ وائی ؟
 جواب :- منکر حدیث پہ لغت کبن ہفہ شی تہ وائی ، چہ د ہفہ انکار

(یعنی رد پرے) شوے وی ۔ او د محدثینو پہ اصطلاح کین ہنہ حدیث
تہ وائی ۔ چہ زبایات ضعیف (اضعیف) راوی د (کم) ضعیف راوی نہ یافت
اوکری ۔ د منکر حدیث پہ مقابلہ کین معروف حدیث دے ۔ معروف ہنہ
حدیث تہ وائی ، چہ (کم) ضعیف زبایات ضعیف (اضعیف) راوی نہ یافت
اوکری ، او یا ثقہ راوی د ضعیف راوی تہ اختلاف اوکری ۔ معروف حدیث
راجح او معتبر دے ۔ او منکر حدیث مرجوح او غیر معتبر دے ، معروف
حدیث راوی قوی وی او د محفوظ حدیث د راوی نہ اقوی (زبایات قوی) دے ۔
تپوس ۱۔ متابع خہ تہ وائی ؟

جواب ۱۔ چہ د کوم حدیث راوی معتبر وی ۔ او د غہ شان روایت یو
بل معتبر راوی اوکری ، نو دویم روایت تہ متابع (دبا پہ زبیر سرہ) او
اول تہ متابع (دبا پہ زور سرہ) وائی ۔ دا خبرہ پیرنل ضروری دی
چہ د متابع د متابع سرہ پہ قوت کین برابر کیدل او یو شان کیدل ضروری
نہ دی ۔ بلکہ کہ متابع پہ مرتبہ او قوت کین برابر نہ وی ، بیا ہم د تقویت
سبب گرخی ۔ محدثین چہ کلمہ وائی تابعہ فلان "ولہ متابع" نو د وائی مقصد
ہم د غہ تقویت وی ۔

تپوس ۲۔ متابعت پہ خوقمہ دے ؟

جواب ۲۔ متابعت پہ دوہ قسم دے ۔ (۱) یو پہ راوی کین (۲) دویم
د غہ پہ پور تہ شیخ (استاذ) کین دے ۔ اول قسم د دویم قسم پہ

نسبت زیات مکمل او غورہ دے، حکمہ چہ کنزوری او ضعیف اکثر دستند
پہ اول کین وی۔ اوہذہ د متابعت پہ وجہ سرہ ختمیری۔

تپوس ۱۔ پہ بعضے حایونو کین متابعت د "مثله" پہ لفظ سرہ ذکر کوی۔
او پہ بعضے حایونو کین د "نحوہ" پہ لفظ سرہ، نو د دوار۔ پہ منی کین شد فرق شتہ او کنہ ؟
جواب ۱۔ کہ متابعت د متابعت سرہ پہ لفظ او معنی دوارو کین یو شان وی،
نو د محدثینو پہ عرف او اصطلاح کین د دے د پارہ لفظ "مثله" استہالیبری
او کہ صرف پہ معنی کین ورسرہ یو شان وی، نو بیا ہے پہ "نحوہ" سرہ ذکر
کوی۔ پہ متابعت کین شرط دادے، چہ د متابعت راوی ہم ہذہ راوی وی، لہ
چانہ چہ اصل (متابعت) روایت کرے شوے وی۔ او کہ دا ہے نہ وی
نو بیا ورتہ متابعت نہ وئیے کیری۔

تپوس ۲۔ د محدثینو پہ اصطلاح کین شاہد حقہ تہ وائی ؟
جواب ۱۔ شاہد پہ لغت کین گواہ تہ وائی۔ او د محدثینو پہ اصطلاح
کین شاہد حقہ حدیث تہ وائی، چہ ہذہ د اصل روایت پہ شانے وی۔
خود بل صحابی نہ۔ کہ پہ لفظ او معنی کین ورسرہ یو شانے وی۔ او کہ صرف
پہ معنی کین ورسرہ یو شانے وی۔ دوارہ یو شے دے۔ د محدثینو دا
کلام "لہ شواہد" قوی شہد بہ فلان "ہم دغہ مطلب دے، بعضے محدثین
پہ الفاظو کین یو شان وائی تہ متابعت وائی۔ او پہ معنی کین یو شان وائی
تہ شاہد وائی۔ کہ دیو صحابی نہ وی او کہ د دوو نہ۔ او کلاہ یو (مثلاً متابعت)

دہل (شاهد) پہ جائے استوالوی ۔

تپوس :- اعتبار خہ تہ وائی ؟

جواب :- اعتبار پہ لغت کین دیوے غارے نہ پلے غارے تہ پورے وقت

تہ وائی ۔ اود محدثینو پہ اصطلاح کین دستایع او شہادہ معلومولو دیارہ

د حدیثو تام طرق اوسندونو لتولو تہ وائی ۔

تپوس :- معال خہ تہ وائی ؟

جواب :- معال پہ لغت کین علت والا او ناجوہرہ تہ وائی ۔ اود محدثینو

پہ اصطلاح کین ہفہ حدیث تہ وائی ، چہ د ہفہ پہ سند کین خہ علت او کمزوری وی ۔

تپوس :- علت د محدثینو پہ اصطلاح کین خہ معنی لری ؟

جواب :- علت د محدثینو پہ اصطلاح کین ہفہ پت او مشکل خہ دے ۔

چہ ہفہ د حدیث پہ صحت کین رکاوٹ وی ، اگرکہ پہ ظاہر د ہفہ حدیث

سند صحیحہ او پورہ وی ۔ خود اقسام علتونہ ہفہ خلق پیژندے شی چہ د

حدیث اود سند پہ بارہ کین پورہ مہارت او تجربہ لری ۔ دد لے علت

مثال نکہ مرسل حدیث موصول ذکر کری ۔ او موقوف مرفوع ذکر کری ۔

دایع نور ہم علتونہ شتہ چہ ہفہ سیوا د حدیث دفن دماہر کس نہ بل

خوگ نہ شی پیژندے ، کلا د علت نہ دروغ ، غفلت ، بیکارہ او خراب

حافظہ اود دے پشان نور خیزوہ ہم مراد اخلی ۔

خلو و مر باب

په راوی باند ے دا اعتراض په بیان کین

تپوس ۱- د طعن (اعتراض) وچ خودی ؟

جواب ۱- د وادی، (۱) یو دروازی د عدالت سره تعلق لری .

(۲) دویمه دروازی د ضبط (پارولو) سره تعلق لری .

تپوس ۱- دروازی د عدالت څه مطلب د ے ؟

جواب ۱- عدالت هغه ملک (قوت او استعداد) ده - کومه چه راوی په

تقوی او مروت باند ے آماده کوی .

تپوس ۱- دلته کومه تقوی مواد ده ؟

جواب ۱- دلته د تقوی نه مراد له بدو کارونو ښه شریک ، فسق

او بدعت نه ځان ساتل دی . د صغیره (وړوکی) گناه په باره کین احتلا

د ے ، خو صحیح داده ، چه د صغیره نه هم پکیدل شرط او ضروری دی .

تپوس ۱- د مروت څه معنی ده ؟

جواب ۱- کوم کارونه چه د سړیتوب نه خلاف وی . د هغه نه ځان

پرساتلو ته مروت وائی . که بعضه مباح کارونه شو ، که په بازار کین

خوراک څکالک شو ، یا په عامه لاره کین متیازو ته کیناستل شو ، یا د لاس

نور کا رو نہ چہ پر ہفتے سرے سبک نیکاری کو اتول و عروت نہ خلاف دی۔
تپوس۔۔۔ درای دضبط حق مطلب دے ؟

جواب۔۔۔ ضبط دیتہ وائی، چہ راوی کوم حدیثو نہ اوریدی وی۔ د
ہفتے نہ ہیرو لو خیال سائل، اوہر وخت نے یاد سائل، تر دے چہ
کلہ نے او غواری نو پورہ پورہ نے بیان کری۔

تپوس۔۔۔ ضبط پہ حق قسمہ دے ؟

جواب۔۔۔ ضبط پہ دو قسمہ دے۔ یوضبط صدر چہ پہ زرہ کنی دیاد
ساتلوسہ تعلق لری، اودویم ضبط کتاب دے، چہ د کتاب د محفوظ ساتلوسہ
تعلق لری۔ تر حق چہ نے ادا (بلکہ رسول) کرے مذوی۔

تپوس۔۔۔ پہ عدالت باندے اعتراضات خودی ؟

جواب۔۔۔ پتہ دی، اول داچہ راوی دروغزن وی، دویم داچہ د
دروغ و تہمت پرے بیکدے وی، دریم داچہ راوی فاسق وی۔ خلوم دا
چہ راوی بھول وی، پنجم داچہ راوی بدعتی نہ وی۔

تپوس۔۔۔ پہ ضبط باندے اعتراضات (طعن) خودی ؟

جواب۔۔۔ داہم پتہ دی۔ اول داچہ راوی مکمل غافل اوہے پرواہ وی۔
دویم داچہ دیوے غلطی ترے کینری، دریم داچہ دقتہ راویا فوہاقت
کری۔ خلوم داچہ دہم پرہے راشی اوہو روایت دہل روایت سرہ یا ہو سند دہل
سند سر و کھ دو کمری او پنجم داچہ سنی المقت وی، یعنی حافظہ نے کمزور او خراب وی۔

تپوس :- دراوی دروغٹن کید لوخہ مطلب دے ، یعنی صرف پہ
حدیثو کین دروغٹن وی یا پہ ہرشی کین ؟

جواب :- دراوی دروغٹن کیدل داری ، چہ پہ حدیثو کین دروغ
وائی ، یعنی داسے خبرے روایت کوی ۔ چہ پیغبر علیہ السلام نوی اکہری
دروغٹن راوی روایت تہ موضوع حدیث وائی ۔

تپوس :- دروغٹن راوی خہ حکم دے ؟
جواب :- چا چہ پہ قصد سرہ پہ حدیثو کین دروغ اووے ، او ثابت شو ۔
نوبیا تہول عر دھہ روایت نہ قبلیری ۔ اگر کہ یوخلے دروغ ویلی وی ،
او توبہ تے ویستلی وی ۔ بیا ہم دھہ حدیث نہ قبلیری ۔ تردے چہ
بعضے عالمانو پہ حدیثو کین دروغو تہ کفر ویلی دی ، حکم چہ پہ حدیث
شریف کین راجی ”من کذب علی متعدا فلیتوا مقعدہ من النار“
چا چہ پہ ما باندے پہ قصد سرہ دروغ اووے ، ہخہ دھان نہ پہ
دورخ کین خائے اونیسے ۔

تپوس :- موضوع حدیث خہ تہ وائی ؟
جواب :- پہ کوم راوی چہ پہ پیغبر علیہ السلام دروغو ویلی
الزام وی ، داسے راوی روایت تہ دھہ تینی پہ اصطلاح کین
موضوع حدیث وائی ۔ مطلب دا چہ یوسرے دھان نہ پہ دروغہ باندے
یو خبرہ جوڑ کری او بیا تے پیغبر علیہ السلام تہ منسوبہ کری ۔ دیتہ موضوع وائی ۔

تیسویں :- موضوع حدیث حکم شہ دے ؟

جواب :- موضوع حدیث ذکر و رو حدیثوں میں بد قسم شمار ہے
کہیں ہی ۔ بعضے عالمان خود موضوع حدیث ہندو پہ حدیثوں کو شمار ہی نہیں ،
بلکہ یوں جانتے ہیں کہ گنہگار ۔

تیسویں :- متروک حدیث شہ تہ وائی ؟

جواب :- متروک پہ لغت کتب میں بیہودہ شہ تہ وائی ، او دھندیشی
پہ اصطلاح کتب ہند حدیث تہ وائی ، چہ دھند پہ راوی باندے ددروغ
وٹیلاو تہمت نکید لے وی ۔ او داس وایت ددے ددروغٹن راوی تہ علاوہ
بلچا ذکر کیے ہم نہ وی ۔ او دشرعیات ددروغٹن راوی تہ علاوہ خلاف
وی ۔ او داد متروک حدیث اوّل قسم دے ۔ دمتروک حدیث دوم قسم
داد دے ، چہ راوی نے دحدیث نہ علاوہ پہ نو موخیزونو کتب پہ ددروغ
وٹیلاو نہکارہ وی ۔ پہ حدیثوں کتب نے ددروغ وٹیلاوی اوکھ ، دمتروک
دا قسم ددروغٹن قسم نہ لہن کم دے ، خود متروک دوارو تہ وٹیلاوی کہیں ۔
دحدیثی ددے کلام ” حدیث متروک و فلان متروک ” ہم دماطلب دے ۔
تیسویں :- کہ متروک الحدیث راوی توبہ او باسی ، ضرورت ہے
قبلیہ کی حکم ؟

جواب :- ہو ، کہ توبہ او باسی ، او توبہ ویتل نے ثابت ہے ،
او پہ خبر و اترو اوکارو نو کتب نے درینتیاؤ نے نہکارہ ہے ۔ نو حدیث ہے

قبلیہ ہی، پاتے شو ہفتہ کس چہ د عادت پہ طور نہ، بلکہ ہیے چرتہ پہ ہیرہ
 دروغ اووائی اودا دروغ ئے پہ حدیث نبوی کبن نہ وی ویلی، نودا ہم گناہ
 دہ۔ خو حدیث نہ ئے موضوع یا متروک نہ ویلے کبری۔

تپویس ہ کہ یو راوی داسے وی۔ چہ پہ ہفتہ د عملی فسق الزام تکید لے وی
 او یا داچہ غلطیے او کدو کڈ کرے زیات کبری۔ نو دداسے راوی روایت
 تہ خہ ویلے کبری ؟

جواب :۔ ددے دوا رو قسمو راویا نو روایت تہ منکر ویلے کبری۔ او د
 منکر مطلب لکن تیر شو۔ او ہفتہ داچہ ضعیف حدیث د قوی حدیث نہ مخالف
 وی۔ دا خبرہ پڑ ندل پکار دی چہ د قوی حدیث مخالفت ددے ذکر کرے
 شوی عیبونو پہ وجہ سرہ ہم گادے وی جے نہ چہ کوم راوی کبن داعیب نہ
 موجود وی۔ دہفتہ روایت تہ منکر ویلے کبری

تپویس ہ مبہم او مجہول حدیث خہ تہ وائی ؟

جواب :۔ کہ پہ یو راوی کبن دہفتہ خبر نہ چہ روستو ذکر کبری یو ہ
 خبرہ ہم موجودہ وی۔ نو دداسے راوی روایت تہ مبہم او مجہول ویلے کبری۔
 جہالت پہ دوہ قسم دے۔

(۱) اول داچہ در راوی گنہ صفتونہ وی۔ نکہ قوم، کنیت، لقب، پیشہ او
 نسب۔ چہ پہ دے صفتونو کبن پہ یو وقت سرہ مشہور وی۔ او بیا ہم
 دہ خاص غرض دپارہ پہ داسے صفت ذکر کرے شی۔ چہ پہ ہفتہ

مشہور نہ وی۔ او ددے پہ وجہ ہمالت راسی، شک کہ دسری دگمان شی
چہ کئے داخل بل راوی دے۔

(۷) دویم داچہ روایتونہ ترے کم وی، یا ئے شاگردان کم وی او ددے
پہ وجہ سرہ پہ خلقو کین مشہور نشی، نوملے راوی تہ ہم مجہول وائی۔
(۳) دریم داچہ اختصار پہ وجہ سرہ در راوی نوم پورہ وائلی، او دنوم
پہ خائے او وائی "اخباری فلان" یا "شیخ" یا "رجل" نو پہ دے دے واپرو
مورتونو کین دے حدیث تہ مبہم وائی۔

تیسویں :- د مبہم حدیث اور مجہول راوی د حدیث خہ حکم دے ؟
جواب :- قبول نہ دے شک کہ د قبول والی شرط عدالت دے، او کلمہ
چہ در راوی نوم او ذات مبہم وی، نو دفعہ عدالت پتہ بہ شک کہ او کی ؟
تر دے چہ کہ مبہم او مجہول د تعدیل پہ لفظ سرہ روایت او کری، او او وائی۔
"اخباری ثقہ" یا ددے پشائے نور الفاظ، نو صحیح خبرہ دادہ، چہ روایت
سے قبول نہ دے، شک کہ چہ کیدیشی چہ ددے راوی پہ نیز دفعہ راوی ثقہ
وی۔ او دنور پہ نیز مجروح او مطعون وی (ثقہ نہ وی) ہوں اودومرہ
خبرہ دہ۔ پہ د احادیث پچلہ در راوی د پارہ بہ ہجت او دلیل وی، خود ثوری
د پارہ بہ ہجت مروی۔

تیسویں :- مجہول راوی پہ خوقسمہ دے ؟
جواب :- پہ دوہ قسمہ دے۔ یو داچہ د حدیث راوی نہ ذکر شوے

وی او نہ سٹے نوم اغیتے شوے وی۔ خو یو بل ثقہ کسی دے دے راوی
تو ثیق کرے وی۔

دویم مجہول الحال ، او ہنہ داچہ دوو کسانو دیو راوی نہ روایت کرے
وی۔ خو نہ سٹے ورلہ نوم اغیتے وی او نہ سٹے چا تو ثیق کرے وی۔ داوینی
قسم اگرچہ نوم نہ دے اغیتے شوے خو تو ثیق سٹے شویدے۔ دے دویم
قسم مستور الحال ہم وائی۔

پیس۔ مستور الحال راوی روایت قبول دے کنہ ؟
جواب۔ مستور الحال راوی حدیث پہ قبول لو کین بعضہ عالمانو احتیاط
کریدے ، خود جمہور و عالمانو پہ نیزہ قبول نہ دے۔ خو مصمیم خبرہ دادہ
چہ کہ پہ مستور الحال راوی کین دے رو او اعتقاد دوارہ احتمالہ موجود
وی ، بو بیا پکینی توقف پکار دے تر دے چہ پتہ سٹے او کئی۔

پیس۔ بدعتی روایت قبول دے کنہ ؟
جواب۔ ترخو چہ بدعت مطلب او دھنے قسمونہ نہ وی پیرندے شوی۔
جواب سٹے نہ واضحہ کیری دے وے نہ اول بدعت مطلب او قسمونہ
ذکر کوؤ ، نہ دھنے نہ روستو بہ جواب ذکر کوؤ۔

بدعت لغوی او شرعی مطلب

بدعت پہ لغت کین پیدا کونہ وائی ، او دشریعت پہ اصطلاح کین
ہر ہنہ عقیدے او کارہ و نیلے کیری ، دکوم ثبوت چہ دشریعت نہ فوی۔

او خلقو له تخانه جوړ کړے وی - که د ثواب د پارو نه جوړ کړے وی، او
یا نه د کناه نه د بچ کیدو په خیال - د هر بدعت د جائز کولو د پارو د عبداللہ
بن مسعود رضی اللہ عنہ د دے حدیث "ما رآہ المسلمون حسنا فهو عند اللہ حسن" نه
دیل نیول صحیح نه دی - ځکه چه مؤمن او مسلمان د ایمان او اسلام
او کتاب اللہ او حدیثو په رنځراکې بنه (حسن) وائی - دلایه نه چه بعض
د خپل خوا هس په وجه سره هر شی ته بنه وائی - په دے حدیث کې د "المسلمین"
لفظ د بدعت ټولے دروازے بندے کړی دی - بل دا چه په "المسلمون" کې
"الف لام" د عهد خارجي د پارو دے، او صحابه کرام رضی اللہ عنہم ترے مراد دی - او د
صحابه کرامو نه علاوه د چا د تحسین (خه شی ته بنه وئیل) هیچ اعتبار نشته.
په حال د حدیث د هر بدعت د پارو ^{د جائز} د سند کي خول سر اسراف انصافی ده -

د بدعت قسمونه

بدعت په دوه قسمه دے، یوهغه چه د عقیده سره تعلق لری - او بل
هغه چه دخل سره تعلق لری - محلی بدعت محدثین په فسق کېن شماری
نوی دلته د بدعت نه مراد د عقیده بدعت دے، اوس پاتے شوه دا خبره
چه د دے بدعتی روایت قبول دے او که نه؟ نو په دے باره کېن صحیح
او اعتباری خبره داده چه که بدعتی له دایه شی نه منک وی، چه متواتر
وی - او د دین د ضروریاتو نه شمیرل کېږی - نو د دایه قسم بدعتی
روایت مردود دے، قبول نه دے - او که چرې د دین د ضروریاتو نه

منکر نہ وی۔ او ضبط او تقویٰ وی پکین، او خیل بدعت تہ خوف نہ راہی او
 دخیل بدعت تائید او منستہ نکوی، نوہ ہذا روایت مردود او ناقابل قبول
 نہ دے، دھیام ستہ پہ راویانو کین چہ کوم بدعتی راوی پہ نظر راسخی۔ ہذا نہ
 دے دویم قسم دے۔

پہلویس۔ مضطرب حدیث کوم حدیث تہ وائی؟

جواب۔ اضطراب پہ لذت کین داو جو دوجونو حرکت تہ وائی۔ او د
 خلل او فساد پہ معنی راسخی۔ نو مضطرب ہذا شی تہ وائی چہ خہ نقصان او
 فساد وی پکین۔ او مضطرب حدیث ہم دہ خلل او فساد نہ خالی نہ وی۔ د
 محدثینو پہ اصطلاح کین مضطرب ہذا حدیث تہ وائی چہ پہ مختلفو طرقو
 او سندونو سرہ راخے وی۔ او دیوبل سرہ دایسے متعارضی وی چہ تطبیق
 او چہ پکین آسانہ نہ وی۔ او بتول دیوبل سرہ پہ قوت او ضعف کین برابر
 وی۔ او یولہ پہ بل باندے ترجیم ورسکول ہم آسان نہ وی۔

پہلویس۔ اضطراب پہ خوف قسم دے؟

جواب۔ اضطراب پہ دوہ قسم دے۔ یو اضطراب پہ متن کین او
 دویم اضطراب پہ سند کین۔ کلا اضطراب نہ یو راوی نہ وی، او کلا نہ
 کینو راویانو نہ وی۔ کلا دیوشی پہ ممکن کولو کین اضطراب وی، او کلا
 پہ درستو کولو کین۔

پہلویس۔ دقتہ راویانو مخالفت چہ داعترضی سبب دے، پہ خوف قسم دے؟

جواب ۱۔ دامخالت تقریباً پہ اووہ قسم دے (۱) پہ اسناد (سند بیانولو)
 کین اختلاف (۲) پہ متن کین مخالفت (۳) د حدیث پہ الفاظو کین دکھی میا
 زیادتوالی مخالفت (۴) پہ ورا ندے یا پہ روستو ذکر کولو کین اختلاف (۵) کھے
 یا نہایت کول (۶) بدلول (۷) دراویانو پہ نومونو کین یا د متن پہ اجزاء او تکرر
 کین غلطی کول، یا د دے پہ شانے نورے غلطیاے ۔ پہ دے تولو صورتونو
 کین حدیث تہ مضطرب حدیث وائی ۔

تپوس ۱۔ د مضطرب حدیث حکم تہ دے ؟

جواب ۱۔ کہ تعارض ختمول ممکن وی او تطبیق (جمع کول) پکین یکدیشی خو
 بنہ ، کھے بیائے حکم دادے چہ توقف پکین پکار دے ۔

تپوس ۲۔ کہ پہ یو راوی دوہم بہت لکیدے وی ، دہم روایت تہ تہ نوم وائی ؟
 جواب ۲۔ کہ روایت تہ پہ یقین سرہ نوی کرے ، اوہمے دوہم پہ طریقہ
 تہ کرے وی ۔ او دقراٹنو او غونٹانو تہ دوہم پتہ او لگی ، او دغہ شان
 پکین نورہم دلے علتونہ موجود وی ، نو ددایے راوی روایت تہ معل
 وئیے کیری ۔

تپوس ۳۔ دراوی دوہم بہ شکہ پتہ لگی ؟

جواب ۳۔ دغہ روایت تمام طرق جمع کولو سرہ دراوی دوہم پتہ یکدیشی ،
 او دا حدیث پہ فن کین دتولو تہ گران او مشکل کار دے ۔ ددے ویجہ نہ دے
 ددے صرف ہفتہ کس لکولے شی چہ دیں پوہہ وی ، حافظہ تہ بنہ دیر وی ۔

او درویدانو اوحدیشو دس تیر نه بنه خبر وی۔ تکه مخکنینی اوچت اوچت
 عالماں چه په امام دارقطنی کے سلسلہ ختمہ ده۔

تپوس :- دروید دسوء حفظ (یعنی خرابہ حافظہ) کے مطلب دے ؟
 جواب :- سوء حفظ دیتہ وائی، چه دروید غلطیائے د صواب (رہا)
 نہ اوسو اوہیرہ کے د حفظ (یاد سائل) نہ زیات وی، او یا ورسو برابر
 وی۔ او کہ داسے وی چه غلطی اوہیرہ قویہ ککہ ککہ واقع گیری۔ نو ددے
 اعتبار نشہ، تکه چه دداسے غلطی اوہیرہ نہ حول ہم خالی نہ وی، او
 پکرے صواب (رہا) او حفظ او اتقان کے زیات وی۔ او غلطی اوہیرہ
 کے کم وی۔ نو داسے راوی تہ سنی الحفظ (بدے حافظے والا) نہ ویلے گیری۔

تپوس :- د سنی الحفظ (بدے حافظے والا) راوی حکم تہ دے ؟
 جواب :- کہ چرے سوء حفظ ہمیشہ وی۔ نو داسے راوی روایت
 معتبر نہ دے۔ او کہ ککہ ککہ وی، ہمیشہ نہ وی۔ د اختلاف (گروہ کیل)
 یا د بوداوانی پہ وجہ سرہ وی، یا پہ سترگو پروفندی، یا د کو موکتا پروفندی
 نہ چه کے روایت کوئی، ہنہ ضائع شوی وی۔ نو پہ دے صورتی نوکین
 راوی تہ مختلط وائی، اوس کہ چرے داپتہ نکیدے شی چه دادا روایتونہ
 کے د اختلاف نہ مخکن بیان گیری۔ او دادا کے د اختلاف نہ دوستوانی
 کوم روایتونہ چه کے د اختلاف نہ مخکن بیان گیری، ہنہ بہ معتبر وی۔ او
 کوم چه کے د اختلاف نہ دوستو بیان گیری، ہنہ بہ معتبر نہ وی۔ او پکرے

دایہ نشی نگیدے، نو بیا دھخہ دریا تو نو حکم دادے چہ توقف بہ پکن
کبری، ہاں کہ پدے تو ان صورتوں کو کن دھخہ روایت شواہد او متابع
موجود وی، نو اعتبار پہ درجہ کن بہ قبول وی۔

پنجم باب

دخیز واحد دقوت او ضعف پہ اعتبار سرہ دقتوں پہ بیا کن
پوس۔ صحیح حدیث کوم یو دے ؟
جواب۔ ہر ہفہ حدیث چہ عادل او کامل الضبط راوی پہ متصل سند
سرہ نقل کرے وی۔ اوھر مقصدہ دشووز او ملتونہ پاک وی، ہفہ تہ
صحیح حدیث وائی۔

پوس۔ حدیث صحیح لذاتہ کوم یو حدیث دے ؟
جواب۔ صحیح حدیث پہ تعریف کن چہ کوم صفتونہ ذکر شو، کہ
دا طول پہ حدیث کن موجود وی۔ نو ہفہ تہ حدیث صحیح لذاتہ وائی۔

پوس۔ حدیث صحیح لغیرہ کوم یو حدیث دے ؟
جواب۔ کہ حدیث صحیح لذاتہ و صفتونہ نہ کہے بیا ہوندے
شی۔ یعنی ہفہ طول صفتونہ پکن پورہ موجود نہ وی، خود کنز و طرق
پہ وجہ سرہ دا نقصان پورہ کیشی، نو پدے صورت کن دے حدیث
تہ صحیح لغیرہ وائی۔

پټوس ۱۔ حدیث حسن لذاتہ کوم یو حدیث دے ؟

جواب ۱۔ کہ کیم او نقصان صرف در اوی په طبعا کین وی ، نو دیته حسن لذاتہ وائی ۔

پټوس ۲۔ حدیث حسن لغیرہ کوم یو حدیث دے ؟

جواب ۲۔ هر هغه حدیث چه دهغه په ضعیف کیدونکې توقف وی ۔ خود قرائتو او دگنړو طرقو په وجه سره راجح او قابل قبول او کړش ، نو دیته حسن لغیرہ وائی ۔

حدیث غریب

پټوس ۳۔ د غریب حدیث څه معنی ده ؟

جواب ۳۔ غریب د صفت مشبهه صیغه ده ، په لغت کین هغه چاته وئیل شو څوک چه یواځې وی ۔ او د خپلو خپلوانو نه لرې وی ۔ او د محدثینو په اصطلاح کین غریب هغه حدیث ته وائی ، چه دهغه راوی یو کس وی ۔ که د حدیث په ټولو یا بعضو طبقو کین یو راوی وی ، نو دیته غریب حدیث وائی ، او که په بعضو طبقو کین دیو نه زیات شق ، بیا ورته هم غریب وئیل کین ی ، ځکه چه په دغه فن کین د اقل (کم) اعتبار وی ، که د عزمین حدیث دپاره شرط دے ، چه دهغه دوه راویان وی ، که په ټولو طبقاتو کین وی او که په بعضو طبقاتو کین ۔

پوچھیں۔ غریب مطلق یا فرد مطلق کوم یو دے ؟

جواب۔ فرد مطلق دادے، چہ غرابت پہ اصل سند کین یعنی دسند
پہ اخیر کین صحابی طرفہ وی۔ یعنی چہ دسند پہ اخیر کین راوی یورک
اوس کہ دا غرابت پہ توالو طبقو کین پاتے وی، اوکڑا یوشے وی۔

دغریب مطلق مثال | حدیث "انما الأعمال بالنیات" چہ راوی نے صرف
حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ دے، محدثینو دیتہ غریب مطلق وٹیلے دے۔

پوچھیں؟۔ غریب نسبی یا فرد نسبی کوم یو دے ؟

جواب۔ غریب نسبی ہفہ حدیث تہ وائی، چہ غرابت نے دسند پہ
مینکین وی۔ یعنی ہفہ روایت چہ پہ اصل سند کین نے دیو نہ زیات راویان
روایت کری۔ او بیا ددقہ راویانو یو راوی منفرد شی۔ یعنی یو راوی نے روایت
کری۔

دغریب نسبی مثال | مالک عن الزہری عن أنس "أن النبي ﷺ دخل

مكة وعلي رأسه مغفر" یہ دے روایت کین امام مالک دزہری نے
یوحے راوی دے۔ او دے حدیث تہ محدثینو فرد نسبی وٹیلے دے۔

دفرد نسبی وچہ تسمیہ | فرد نسبی ورتہ پہ دے وچہ وائی، چہ فرد (یوحے
والے) دیو راوی پہ نسبت مرہ دے۔

د فرد نسبی قسمونہ

پوچھیں۔ فرد نسبی پہ خوقسمہ دے ؟

جواب ۱۔ یہ خلوص قسم دے۔

اول ہذا روایت چہ ثقہ راوی پکن متفرد وی، لکہ محدثین چہ وائی "لم یروہ
ثقة إلا فلان"

دویم ہذا چہ یو خاص راوی د بل خاص راوی نہ متفرد وی۔ اگر کہ دفعہ
بل راوی نہ پہ گنڑو طریق سرہ دفعہ روایت شوے وی، لکہ محدثین چہ وائی
"تفرد فلان عن فلان"

دویم ہذا چہ پہ ہفتہ بمن دیو بنار یا دیوے علاقہ راویان متفرد وی، لکہ
محدثین وائی، "تفرد به أهل مكة أو الشام"

خلوص د اچہ دیو بنار یا دیوے علاقہ راویان دیو بنار یا دیوے علاقہ د
راویان نہ متفرد وی، لکہ محدثین چہ وائی "تفرد به أهل البصرة عن
أهل المدينة أو تفرد به أهل الشام عن أهل الحجاز"

د غریب حدیث نوں قسمونہ | محدثینو غریب حدیث بسند او متن پہ
محافظ سرہ پہ دوہ قسمہ تقسیم کیے۔

(۱) غریب متناً او سنداً :- یعنی ہذا حدیث چہ متن کے یو اے یو راوی روایت
کرے وی۔

(۲) غریب سنداً نہ متناً :- ہذا حدیث چہ متن کے دیو مصابہ کر او روایت کرے
وی او مصابہ کر او نہ صرف او صرف یو راوی روایت کرے وی، د غریب حدیث
د دے دویم قسم پہ بارہ کین احام تو مذی وائی "غریب من هذا الوجه"

تپوس :- مقبول حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- مقبول حدیث هغه ده ، چه دهغه دراوی رښتیا ویل په دروغو باندې زیاتیا وی . د مقبول حدیث حکم داده ، چه هم تره استدلال واجب ده . او هم پرې عمل کول واجب دی .

تپوس :- مردود حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- مردود حدیث هغه ده . چه دهغه دراوی دروغ ویل په رښتیا ویلو باندې زیاتیا وی . د مردود حدیث حکم داده چه نه تره استدلال جائز ده ، او نه پرې عمل کول جائز دی .

تپوس :- ضعیف حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- ضعیف په لغت کښ د قوی ضد ته وائی . او ضعیف په دوه قسمه ده .
(۱) حسن ضعیف (۲) معنوی ضعیف . د حدیث په فن کښ د معنوی ضعیف نه بحث کیږی . د محدثینو په اصطلاح کښ ضعیف حدیث هغه ده ، چه د حسن حدیث صفات پکښ موجود نه وی ، یعنی د حسن حدیث د شرطونو نه پکښ یو شرط نه وی . که علامه بیهقی " په خپله منظومه کښ وائی :
وکل ما عن رتبة الحسن قصر فهو الضعیف وله أقسام کثر

د مدلس بحث

تپوس :- مدلس حدیث کوم یو دے ؟

جواب :- مدلس حدیث هغه ده ، چه د سند نه دراوی غور زیږد ل

پتا وی پتہ ہے نہ نکلی۔ یعنی راوی دیوداسے شیخ نہ چہ دھنہ زمانہ ہے
 موتہ فی وی او ملاقات ہے ورسہ ثابت وی، دھنہ نہ یوداسے روایت
 کہی، چہ اورید لے ہے ترے نہ وی۔ خود اگمان وی چہ اورید لے یہ ہے
 وی۔ نکہ اووائی "عن فلان" او یا اووائی "قال فلان" دیتہ "تدلیس فی
 الاسناد" وائی

دق دلایس قسمونہ

تیسویں۔ تدلیس پہ خو قسمہ دے؟

جواب۔ تدلیس پہ درے قسمہ دے، اول تدلیس فی الاسناد (پہ سند
 بنی تدلیس) نکہ چہ مخکن ذکر شو، یعنی دخیلے زمانے دیوداسے راوی
 نہ روایت او کہی چہ ملاقات ہے ورسہ شوے وی سماع ہے ترینہ ثابتہ
 نہ وی، خو دسماع گمان وی۔

(۲) دویم تدلیس فی الشیوخ :- یعنی خیل استاذ پہ داسے نوم یا کنیت یا لقب
 یا نسبت یا صفت سے ذکر کول، چہ پہ ہنے سے مشہور نہ وی۔ تردے
 چہ پیشندہ ہم نشی۔

(۳) دریم تدلیس تسویہ :- ہنہ دا چہ خیل شیخ خود ذکر کہی، خود استاذ
 استاذ یا دھنہ نہ پورقہ راوی ذکر نہ کی، ددے وچہ نہ چہ دغہ یا خوس
 ضعیف وی، او یا ورگوہے وی کم عمر والہ وی۔

دویم صورت دادے، چہ خیل استاذ خو ہے ثقہ وی، خو پہ داسے

لفظ سر روایت اوکری، چہ دلیل استاذ نہ دسماع احتمال لری، داصرہ
دخیل حدیث و تحسین دپارو کوی۔ اودا دتدلیس تسوید بدترین قسم دے۔

تپوس :- مرسل خفی کوم یو حدیث دے ؟

جواب :- مرسل خفی ہفے تہ وائی، چہ راوی دیو دا سے شیخ نہ روایت
اوکری، چہ زمانہ تے یوہ وی، خود ملاقات تے ورسرہ پتہ نہ لگی، او
روایت پہ دا سے لفظ سرہ اوکری، چہ دسماع کماں پوے کیہی۔

تپوس :- دمدلس او مرسل خفی پہ میتکبکن خہ فرق دے ؟

جواب :- مدلس ہفہ حدیث تہ وائی، چہ راوی تے ددا سے شیخ نہ
روایت کری، چہ ملاقات خورے ورسرہ ثابت وی، خور دا حدیث تے
تسے نہ وی اوریدے۔ او مرسل خفی صفہ حدیث تہ وائی، چہ راوی
تے ددلیے شیخ نہ روایت کری، چہ زمانہ تے یوہ وی، خور ملاقات
تے ورسرہ ثابت نہ وی۔ مقدمہ اعلام السنن ص ۱۷ طبع قدیم

دمرسل قسمونہ

تپوس :- مرسل پہ شو قسمہ دے ؟

جواب :- مرسل پہ دوہ قسمہ دے،

(۱) مرسل جلی :- ہفہ دا چہ دراوی غور زیدل دسند نہ ظاہر وی۔

(۲) مرسل خفی :- ہفہ دا چہ دراوی غور زیدل دسند نہ بشکارہ نہ وی۔

بلکہ پتہ وی۔ او راوی تے پہ دا سے رینٹ روایت کری، چہ دمروی ہفہ

(۱) چاند چہ روایت کوی (سروے معاشرت (دیوے زمانے کیدل) ثابتی۔
 خود ملاقات کے ورسرہ پتہ نہ کی، کوم محدثین چہ مرسل پہ مدلس کبن
 شاملوی، ہنویا مدلس دا تعریف کیے۔ چہ مدلس ہفہ حدیث نہ وائی۔
 چہ دراوی غور زبیل دسند نہ بنکارہ نہ وی پت وی بقدرت اللہ منہ طبع جید

مدلس او مرسل خفی پہ میٹھکبن یوبل فرق

ارسال خفی کو او واو او مدلس دواہ دیو دا سے شیخ نہ روایت کوی،
 چہ سماع کے ترے ثابتہ نوی۔ خو پہ دا سے لفظ سروے ذکر کری، چہ دسماع
 احتمال وی پکبن، کلا دا سے ہم اوشی چہ مدلس نور حدیث نہ ددغہ شیخ
 نہ اوریدی وی خو دا حدیث کے ترے نہ وی اوریدے، لیکن ارسال خفی
 کو او واو ددغہ شیخ نہ ہیٹ نوی اوریدی، نہ کے ترینہ دا روایت اوریدے
 وی او نہ نہ دینہ علاوہ نور روایتونہ، بلکہ صرف ملاقات کے ورسرہ
 ثابت وی یا معاشرت۔ تیسیر مصطلح الحدیث ص ۹۷

د تدلیس نور قسمونہ پہ بل طرن

(۱) تدلیس فی الاسناد دادے چہ راوی دیو دا سے شیخ نہ روایت اوکری
 چہ سماع کے ترے ثابتہ وی، خو دا حدیث کے ترے نہ وی اوریدے،
 او نہ کے دسماع صراحت کہے وی۔

(۲) تدلیس تسویہ، دا سے چہ راوی دخیل شیخ نہ روایت اوکری۔ او
 دوو ثقتہ راویانو پہ میٹھکبن چہ کوم راوی ضعیف وی، ہفہ ذکر نہ کری۔

یعنی شیخ نے ثقہ وی اور ضعیف راوی نہ لے روایت کرے وی، اور ہذا
ضعیف راوی دہل ثقہ راوی نہ روایت کرے وی، حدیثیں ہذا ضعیف
راوی دمیثہ اور یاسی اور ذکرے نکری، دپارہ ددے چہ خولے نے پہ
حدیث د ضعیف کیدو گمان اور نکری۔

(۳) تدریس فی الشیوخ ۱۔ ہذا دادے چہ راوی دواسے شیخ نہ روایت
اور کری، چہ نہ ہذا نہ لے سماع ثابتہ وی۔ خوخیل شیخ پہ داسے نوم یا
کنیت یا لقب اور یا صفت سرہ ذکر کری چہ پیش مذمتی۔ تیسرے للمصلح ۸۱ تا ۸۹

شپنم باب

مونہ تہ در رسید لو د قسمونو پہ بیان کن

پیس ۱۔ مونہ تہ در رسید لو پہ لحاظ سرہ حدیثو خوقسمونہ دی؟
جواب ۱۔ پہ دوہ قسمہ دی۔

- (۱) متواتر حدیث چہ پہ دیوہ طرقو سرہ مونہ تہ در رسید لے وی۔
- (۲) خبر واحد ۱۔ چہ پہ یو خوطر قوسرہ مونہ تہ در رسید لے وی۔

حدیث متواتر

پیس ۲۔ حدیث متواتر کوم یو دے؟

جواب ۱۔ متواتر د اسم فاعل صیغہ دہ د تواتر نہ، اور تواتر پہ لغت
کبریٰ پرلہ پسے تہ وائی۔ نکہ ویلے شی۔ تواتر المطرأی تتابع نزولہ یعنی
باران پرلہ پسے اووریدو۔ اور حدیثونو پہ اصطلاح کبریٰ متواتر ہذا

حدیث تہ وائی چہ دومرہ گنڑو خلق روایت کرے وی، چہ پہ دروغو باندے
دھغوی جمع کیدل محال وی۔ یعنی متواتر ہفہ حدیث یا ہفہ خبر تہ وائی، چہ پہ
ہر طبقہ کبنے دومرہ دین خلق روایت کری، چہ دھغوی پہ دروغو باندے
اتفاق محال کتیلے کیری۔

دحدیث متواتر شرطونہ

پتیس پہ۔ دحدیث دمتواتر کیدو شرطونہ خودی ؟

جواب پہ۔ دحدیث متواتر پہ تعریف کبن دغور کواونہ دا معلومیری
چہ تر شو پہ یو حدیث کبن شلور شرطونہ موی موند لی شوی نوگت تر ہفہ ہفہ
”حدیث تہ متواتر غشی وٹیلے کیدے۔“

(۱) اول شرط دادے چہ روایت کوئی کی گنڑ کسان وی۔ دکم نہ کم کسانو
پہ تعداد کبن اختلاف دے۔ لیکن دہیفے محدثینو پہ نیز دکم نہ کم لس کسان دی۔
(۲) دویم شرط دادے، چہ دراویانو داکثرت او دیر والے دستہ پہ تولی
طبقہ کبن موجود وی۔

(۳) دریم شرط دادے، چہ دومرہ گنڑ وی، چہ پہ دروغو باندے تہ اتفاق
عام تہ محال وی۔

(۴) شلورم شرط دادے چہ دغہ حدیث یا خبر دلسوس شتی پیر بارہ کبن وی، لکہ
چہ وٹیلے کیری ”سمما اودرأینا اولمنا“ یاد دے پشلے نور۔ او کہ چرے
پہ یو عقلی اس باندے دلالت کری، لکہ حدوٹ عالم، نوہد حدیث او خبر تہ متواتر وی۔

د حدیث متواتر حکم

تیسری۔ حدیث متواتر حکم دے دے ؟

جواب۔ حدیث متواتر حکم دادے، چه په هغه سره مکمل یقین پیدا کیږي

او مخاطب ته په حناو باندې مجبوره کیږي۔ که څنگه چه یو څه سره په خپلو

سترگو او دیني، او په هغه کین ورس ته هیڅ شک نوي، دغه شان متواتر حدیث

یا خبر چه په کوم شی دلالت کوي، په هغه کین څه شک نه وي، د متواتر قول

قسمونه قبول او معتبر دي، او د هغه درواړو یا نو حالات لټولو ته حاجت نوي۔

فائدہ دا خبره پیژندل پکار دي، چه د یقین پیدا کیدلو دوه معنی دي،

اوڼ دا چه د بل طرف احتمال بانکل نه وي، نه د دلیل په وجه سره او نه

د عقل۔ دویم دا چه د بل طرف احتمال د دلیل په وجه سره ختم شي، خو

عقلی احتمال باقی وي۔

حدیث مشهور هم د یقین د پیدا کولو فائدہ ورکوي، یعنی یقین پرې

پیدا کیږي، خو په دویمه معنی سره چه د بل طرف عقلی احتمال موجود وي۔

د متواتر قسمونه

تیسری۔ متواتر حدیث په څو قسمه دے ؟

جواب۔ په دوه قسمه دے (۱) متواتر د لفظ په اعتبار سره (۲) متواتر

د معنی په اعتبار سره۔ متواتر د لفظ په اعتبار سره هغه حدیث ته وائی،

چه لفظ او معنی دواړه د متواتر مسجع ته رسیدلي وي۔ که حدیث

”من کذب علی متعمداً فلیتبوأ مقعده من النار“ چہ اویاؤ خولوشا
 صحابہ کرام روایت کریدے۔ او متواتر د معنی پہ اعتبار سرہ ہفتہ حدیث
 تہ وائی، چہ صرف معنی او مطلب تہ دتواتر مرتبہ تہ رسیدی وی۔ نکہ
 ددعا دپارہ داسونہ اوچتول (رفع الیدین) تقریباً سل حدیثونہ دپیغیر علیہ السلام
 نہ روایت شوی، اوپہ ہریو کینی ددعا دپارہ داسونہ اوچتول و ذکر دے۔
 سرہ ددے چہ ہریو حدیث د مختلفہ واقعہ پہ بارہ کینی دے، او یواغے دتواتر
 حد تہ نہ رسی، خو پہ ہریو کینی ددعا پہ وخت کینی داسونہ اوچتول و ذکر
 دے۔ او دتواتر حد تہ رسیدے دے۔ تدییب الراوی (۱۸۰/۲) تیسیر المصطلح من

خبر واحد

تپوس ۱۔ خبر واحد کوم یو دے ؟
 جواب ۱۔ خبر واحد ہفتہ حدیث یا خبر تہ و نیلے کینی، چہ روایت کوئی نکہ
 تہ یو وی۔ او د محدثینو پہ اصطلاح کینی خبر واحد ہفتہ حدیث تہ وائی
 چہ دمتواتر حدیث شرطونہ پکین جمہ نہ وی، کہ یوکس روایت کرے وی۔
 او کہ دیروایو تہ دے۔

د خبر واحد حکم

تپوس ۱۔ د خبر واحد حکم دے ؟
 جواب ۱۔ د خبر واحد نہ علم نظری او استدلالی ثابتینی، یعنی خبر واحد
 ہم دیقین فائدہ و سرکوی، خوہلہ چہ د حدیث پہ قولو طرقو کین غور و فکر

اوشی اود اثابتہ شی، چہ پہ سند او عتن کین ے دھیت قسمہ قسم او عیب نشہ۔

دخبر واحد قسمونہ

پتوس ۱۔ خبر واحد پہ حق قسمہ دے ؟

جواب ۱۔ خبر واحد در او یا نود تعداد پہ اعتبار سے پہ درے قسمہ

دے۔ (۱) مشہور (۲) عزیز (۳) غریب

پتوس ۱۔ حدیث مشہور حق مطلب دے ؟

جواب ۱۔ مشہور پہ لغت کین معلوم او ظاہر تہ وائی، لہ دے وچ نہ

ہر شے چہ مکمل ظاہر شی، ہنہ تہ مشہور وئیے کیری۔ او دھدینو پہ اصطلاح

کین ہنہ حدیث تہ وائی چہ روایت کوئی کے درے یا در یونہ زیات وی۔ او

دقواتر مرتبہ تہ نہ وی رسید لے۔ تکہ دا حدیث "ان ادلہ لا یقبض العلم

التراعا ینتزعہ" الدیث

پتوس ۱۔ مشہور عرفی کوم حدیث تہ وائی ؟

جواب ۱۔ مشہور عرفی ہنہ دے چہ پہ خلق کین مشہور شی۔ او د

اصطلاحی مشہور شرطونہ پکین موجود نہ وی۔ کہ پہ یو سند سے وی

او کہ پہ دیر و سرہ۔ او یا کے دسر سند نہ وی۔ مشہور عرفی کلمہ صحیح

وی او کلمہ غلط۔

پتوس ۱۔ مستفیض حدیث کوم یو تہ وائی ؟

جواب ۱۔ مستفیض داسم فاعل صیغہ دہ دباب استفعال نہ، او د

”فاض یفیض“ د بهید لو په معنی راغلې - یعنې په لغت کېن خورشوی شي ته وائی .
 او په اصطلاح کېن کله د مشهور په معنی استعمالېږي ، یعنې د مشهور مراد د ده -
 او د بعضو محدثینو په نیز د مستفیض خاص د ده او مشهور عام د ده . که
 چه په مستفیض کېن شرط داد د ده چه د سند دواړه طرفونه برابر وي ، او
 په مشهور کېن د شرط نشته . او د بعضو محدثینو په نیز د معاملېر کېن
 ده . چه مشهور ته خاص او مستفیض ته عام وائی .

حدیث عزیز

تپوس په عزیز حدیث څه ته وائی ؟

جواب په عزیز د صفت مشبهه صیغه ده - د ضرب یضرب یا سمع یسمع
 د باب نه ، د ضرب یضرب نه د کم او نادر په معنی د ده - او د سمع یسمع
 نه د قوت او شدت په معنی د ده . نو کوم حدیث ته چه عزیز وخیلې کېږي
 یار کم والی په وجه سمع یا د قوت په وجه سمع ، چه په گټر و طرفو سره ثابت
 وي . او د محدثینو په اصطلاح کېن عزیز حدیث هغه د ده چه دواړو پل
 د سند په ټولو طبقو کېن د دوو نه کم نه وي . او که په یو طبقه کېن
 د دوو نه زیات شي نو څه پرواه نشته - خو دا ضروري ده ، چه په هر
 طبقه کېن د دوو نه کم نه وي -

د عزیز حدیث مثال | بخاری او مسلم د حضرت انس رضی الله عنه روایت نقل
 کېږي ” قال قال رسول الله ﷺ لا يؤمن أحدكم حتى أكون أحب إليه

من ولده وولده والناس أجمعين“ او ہم دا حدیث امام بخاریؒ و حضرت ابوہریرہؓ کہ نقل کرے۔ محدثین دے حدیث تہ عزیز و ثیلے دے۔ لکھ چہ و حضرت انسؓ نہ دا حدیث دوہ کسان یعنی قتادہ او عبد العزیز بن صہیب روایت کرے۔ او نہ قتادہ نہ شعبہ او سعید روایت کرے۔ او عبد العزیز نہ اسماعیل بن علیہ او عبد الوارث روایت کرے، او بیا دے دواہو نہ یوحنا پلے روایت کرے۔

او و باب

د مقبول خبر او دھے د قسمونو پہ بیان کن

تیوس ۱۔ خبر مقبول تہ وائی ؟

جواب :- خبر مقبول ہفہ حدیث تہ وائی، چہ محدثین قبول کرے وی او رد کرے تہ نہ وی۔

تیوس ۲۔ خبر مقبول پہ شو قسمہ دے ؟

جواب :- خبر مقبول پہ طور قسمہ دے۔ (۱) صحیح لذاتہ

(۲) صحیح لغیرہ (۳) حسن لذاتہ (۴) حسن لغیرہ

تیوس ۳۔ صحیح لذاتہ پیش نہ کلو تہ دہ ؟

جواب :- صحیح پہ لغت کن جوہ تہ وائی۔ دا پہ حقیقت کن دہن

دپارہ استغالیہری۔ او مجازاً ہفہ حدیث تہ وائی۔ چہ کمزورے نہ

پاکوی۔ او پہ اصطلاح کن ہفہ حدیث تہ وائی، چہ سندے

۱۔ اولہ تراخیر پورے متصل وی - اور دے راوی نہ نقل شوے وی،
 چہ عادل او ضابط وی - او ہفہ دے دھان پشان د عادل ضابط راوی
 نہ نقل کوی، او د ہیث قسمہ شذوذ یا علت وریکن نہ وی -

(الف) دستہ متصل کید لو مطلب دادے چہ ہر راوی دھان نہ دیورتہ
 راوی نہ پٹیلہ دا حدیث اغیستے وی - او دستہ داخیر پورے ہم د غہ
 شان وی -

(ب) درآوی د عدالت مطلب دادے چہ ہر راوی د مسلمان او عاقل
 او بالغ وی - نہ فاسق وی او نہ ترے دمروت نہ خلاف حقہ کار شوے وی -
 (ج) درآوی د ضبط مطلب دادے چہ تام الضبط وی، پہ یادو وی او
 کہ د کتاب نہ -

(د) د علم شذوذ مطلب دادے چہ ثقہ راوی دھان نہ د (او ثقہ)
 زیات ثقہ راوی مخالفت نہ وی کرے - او کہ مخالفت دے کرے وی
 فوہفہ حدیث تہ شاذ وائی -

(۲) د عدم علت مطلب دادے چہ حقہ علت پکین نوی - او علت د
 محدثینو پہ نیز د ہفہ پتا سبب تہ وی ییلے کیزی - د کوم پہ وجہ سرہ
 چہ پہ حدیث اعتراض کیزی - اکی کہ پہ ظاہرہ حدیث د حقہ علت نہ
 پان وی -

د صحیح لئانہ شرطونہ | پیوس - د حدیث صحیح لئانہ شرطونہ خودی ؟

جواب ۱۔ پنہ دی تہہ حکین تیں شو، یعنی (۱) دسند متصل کیدل
(۲) دراوی عدالت (۳) دراوی ضبط (۴) دشذوذ نہ پاکیدل
(۵) دھر قسم علت نہ پاکیدل۔

دھیم لذاتہ مثال

تپوس ۱۔ دھیم لذاتہ مثال تہہ دے ؟
جواب ۱۔ دھیم لذاتہ مثال دادے، تہہ امام بخاری پہ خپل کتاب
دھیم بخاری کن ذکر کئے۔ ”حدثنا عبد الله بن يوسف قال أخبرنا
مالك عن ابن شهاب عن محمد بن جابر بن مطعم عن أبيه قال سمعت رسول الله
ﷺ قرأ في المغرب بالطور“ بخاری کتاب الاذان (واحدیت دھیم دے
تہہ چہ سند تہہ متصل دے۔ اوہراوی دخیل شیم نہ سماع کپیدہ، اوہ
امام مالک او ابن شہاب اوہ ابن جبریں پہ ”عن“ سرہ روایت دسند
د اتصال دپارہ نقصان نہ دے۔ تہہ چہ دوئی مدلسین نہ دی۔ بل
تہہ راویان تہہ عادلان او ضبط والادی۔ اوہ علت او شذوذ نہ
ہم پالے دی۔ بل نہ پہ دیکھن تہہ علت شتہ۔ او نہ دھان نہ دپورہ
روایت سرہ متعارض دے۔

دحدیث دھیم لذاتہ حکم | ددے حدیث حکم دادے، چہ دحدیثیو او
فقہاء او اصولیونو پہ نیزد پہ دے یاندے عمل واجب دہے۔ تہہ چہ
دھیم حدیث دشریعت ددلیلونو نہ یو دلیل دے۔ او عدلمان لہ پرے

عمل پر مبنی بدل جائز نہ دی۔

تیسری :- صحیح لغیرہ شہ حکم دے ؟

جواب :- صحیح لغیرہ ہم ہذا حدیث حسن لذاتہ دے اکلہ چہ پہ بل طریق سرہ روایت کہے شہ ۔ کہ داول طریق پشانے وی یا لذینہ اوچت وی ۔ نوذیتہ صحیح لغیرہ وائی ۔ او داخکہ چہ پہ دیکنی صحت دسند پہ وجہ سرہ نہ دے رائے بلکہ دیل طریق دمیلاوہلو پہ وجہ سرہ رائے محکمہ درتہ صحیح لغیرہ وائی ۔

صحیح لغیرہ مرتبہ دے حدیث مرتبہ دحسن لذاتہ نہ اوچتہ او د صحیح لذاتہ نہ لاندے دہ ۔

تیسری :- صحیح لغیرہ مثال بہ شہ وی ؟

جواب :- کہ دا حدیث 'محدثین عمرو عن ابی سلمة عن ابی هريرة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لولا اُشوق على أمتي لأمرتهم بالسواك عند كل صلاة' دا حدیث د محدثینو پہ نیزد صحیح لغیرہ دے ، دا حدیث امام ترمذی پہ کتاب الطهارة کین ذکر کرے دے ۔ او امام بخاری او امام مسلم د 'ابوالنناد عن الامرج عن ابی هريرة' نہ نقل کرے ، دابن صلاح د قول مطابق محمد بن عمرو بن علقمہ نہ چہ دے حدیث راوی دے ، بعضے محدثینو ربینے ویلے ، او بعضے محدثینو پوسے دسوا حفظ اہمیت نکولے او بعضے محدثینو ورقتہ ثقہ ویلی دی ۔ اوکلہ

چہ واحدیت پہ یو بل طریق سرہ ہم روایت شوے۔ نو دے پہ میل ویدو
 سرہ دسو، حفظ ہفہ اعتراض ختم شو۔ او حدیث صحیحہ درجہ تہ اور سید لو۔
 تپوس ۱۔ تاسو ویلی چہ کلہ حدیث حسن لذاتہ پہ یو بل طریق سرہ چہ
 داؤل پشائے وی۔ یاد ہفہ نہ اوچت وی، سرہ روایت شی۔ نو ہفہ صحیحہ
 لغیرہ شی، اوس حسن لذاتہ کوم یو حدیث دے ؟

جواب ۱۔ حسن لذاتہ ہم ہفہ صحیحہ لذاتہ دے، خو یو شرط پکن نہ
 موندے کیہی، یعنی دراوی ضبط کمزورے وی، لکہ حافظ ابن حجرؒ وائی۔
 "فان خف الضبط فالحسن لذاته" شرح نمبر ۲۱

حدیث حسن لذاتہ حکم | حسن لذاتہ صحیحہ لذاتہ پشائے دے، یعنی عمل
 کول پرے او دلیل نیول ترے لازم دی۔ اگر کہ صحیحہ لذاتہ نہ پہ مرقہ
 کن کم دے۔ حکم چہ تو او محدثینو ترے ہم استدلال کیہ دے۔ او ہم
 ئے پرے عمل کیہ دے۔ او اکثر او اصولیونو او فقہائو رائے دارہ چہ
 حدیث حسن لذاتہ محبت دے۔

حدیث حسن لذاتہ مثال

تپوس ۲۔ حدیث حسن لذاتہ مثال خہ دے ؟

جواب ۱۔ حدیث حسن لذاتہ مثال دامام ترمذیؒ کا حدیث دے۔

"حدثنا قتیبہ حدثنا جعفر بن سلیمان الضبی عن ابی عمر الجونی عن ابی بکر
 بن ابی موسیٰ الأشعری قال سمعت ابی بکر العذری يقول قال رسول الله

صلی اللہ علیہ وسلم ان ابواب الجنة تحت ظلال السيوف، ترمذی ابواب فضل الجہاد (ص ۲۹۸)
 دا حدیث حسن لذاتہ دے، اُنکے چہ وجعفر بن سلیمان نہ علاوہ نوربول
 راویان ثقہ دی۔ او جعفر بن سلیمان صرف "صدوق" دے، ثقہ نہ دے۔
 لدے وجہ نہ حدیث دھیمہ دمرتبہ نہ او غور زیدی، او حسن شو۔

حسن لغیرہ

پتوہ ۱۔ حسن لغیرہ کوم حدیث دے ؟
 جواب :- ہر ہذا ضعیف حدیث چہ پہ ہفتے کبن ضعیف د راوی د
 فسق او کذب (دراوغ) پہ وجہ سے نوی، او پہ دیرو طرقو سے روایت
 شوے وی۔ نو دیتہ حسن لغیرہ وائی۔
 د حسن لغیرہ مرتبہ | حسن لغیرہ پہ مرتبہ کبن د حسن لذاتہ نہ کم دے
 او کہ چہ ددواہو پہ متخکبن تقارض راشی۔ نو حسن لذاتہ پہ پہ حسن لغیرہ
 مقدم وی۔

د حسن لغیرہ حکم | د حسن لغیرہ حکم دادے، چہ دلیل نیول ترے
 جائز دی۔

د حسن لغیرہ مثال | د ترمذی دا حدیث "شعبۃ عن عاصم بن عبد اللہ
 عن عبد اللہ بن عامر بن ربیعۃ عن أبیہ أن امرأة من بنی فزارۃ تزوجت
 منی نعلین فقال رسول اللہ ﷺ أرضیت من نفسك ومالك بنعلین؟
 قالت نعم فأجاز" د دینہ رو ستوا امام ترمذی وائی "وفی الباب عن

عروانی ہریرۃ وعائشۃ وابی حذرہ " پہ دے حدیث کنن عاصم بن عبید اللہ
دعا فیئہ پہ لحاظ سرہ ضعیف دے، او امام ترمذی "دینہ حسن وئیلی دی،
ٹککہ چہ پہ کنن، ملر قو سرہ روایت شوی دے۔

پتوس ۱۔ د محدثینو د دے قول "صحیح الاسناد" او "حدیث صحیح" پہ
میخ کنن خہ فرق شتہ ؟

جواب ۱۔ ہوشتہ، د "حدیث صحیح الاسناد" مطلب دادے چہ دے
حدیث سند صحیح دے، خو کید یشی چہ پہ حدیث کنن خہ شدوذ او یا
خہ علت موجود وی۔ او د "حدیث صحیح" مطلب دادے۔ چہ د صحت
بول شرطہ کنن موجود دی۔

پتوس ۲۔ د محدثینو د دے قول "حدیث حسن الاسناد" او "حدیث
حسن" پہ میخ کنن خہ فرق شتہ ؟

جواب ۱۔ پہ دے دواہو کنن ہم خرق دے، کوم چہ د "صحیح الاسناد"
او "حدیث صحیح" پہ میخ کنن گئی تیر شو، یعنی د "حسن الاسناد" پہ وجہ
سرہ حدیث حسن کید ے فشی، کید ے فشی، چہ حدیث د سند پہ اعتبار
سرہ حسن وی۔ او د متن پہ لحاظ سرہ ضعیف وی۔

پتوس ۳۔ امام ترمذی "یاد نور و محدثینو د دے قول "ہذا حدیث
حسن صحیح" خہ مطلب دے ؟ ٹککہ چہ د صحیح تعریف یو دے۔ او د حسن
تعریف بل۔

جواب :- یہ تعلق کتب میں جواب چہ حافظ ابن حجرؒ اور علامہ سیوطیؒ
 خوش کی یاد ہے۔ ہذا داد ہے۔ (۱) چہ کہ حدیث دو یاد دو نہ زیادت
 سند و زوی، خود یو سند پر اعتبار سے حسن دے اور بدل سند پر اعتبار
 سے صحیح دے۔

(۲) او کہ دھندہ حدیث یو سند و یو مطلب کے داد دے، چہ دہ بعض
 محدثین پر نیز۔ واحدیت صحیح دے۔ اور بعض پر نیز حسن۔ دے
 معلوم میں چہ دو راوی پر چہ کو لو کتب دے اختلاف طرفہ اشارہ دے۔
 چہ دے حدیث پر بارہ کتب و علما فی دو قولہ دی، یو و حسن او بل
 صحیح۔ او یا ما چہ و یونکی نہ د ترجیح وجہ معلوم نہ دے، شک دو راہ
 چہ کو، او حسن صحیح، وائی۔ واللہ اعلم

اتر باب

حدیث د تحمل او ضبط او ادا پر بیان کتب

تپوس :- تحمل او ضبط حدیث خہ تہ وائی ؟
 جواب :- تحمل د محدثین پر نیز د معتبر شرطوں سے استاد نہ
 حدیث اخستوتہ وائی / او ضبط دیتہ وائی، چہ خہ کے استاد نہ
 اور بدنی وی۔ ہذا داعی یاد کری، چہ توری تہ یہ نہ شان دہ تعلیم
 ورا کوہ شی۔

پہلے خبرہ خان پورہ کول پکار دی، چہ دا اصول حدیث عالمانو پہ دے
 بارہ کنی ہر زیادت کو شمش کرے دے، چہ پیغمبر علیہ السلام حدیث چہ د
 اسلام دویم بنیاد دے۔ پہ مکملہ طریقہ سر خلقو تہ اوردی، او حدیث
 ضبط او تحمل د پارو تے شرطونہ ایبنی دی۔ او حدیث ضبط او تحمل تے د
 نور و علمونو د ضبط او تحمل نہ بالکل جدا کپیڈے۔ د پارو د دے چہ د
 پیغمبر علیہ السلام د علم نورو تہ پہ رسولو کنی نہ ہیتر قسمہ نقصان رافشی۔ او
 لہ حدیثو نہ دخلقو باور ختم نہ شی او حدیثو منکرینو تہ چہ بھانہ پلاس ورتی۔
 تیوس د۔ حدیث پہ تحمل کنی اسلام او بلوغ شرط دے اوکنہ ؟
 جواب د۔ صحیح مذہب دا دے، چہ اسلام او بلوغ ورلہ شرط نہ دے۔
 خود صحیح او غلط پہ میٹکن د فرق کولو صلاحیت شرط دے، لیکن بل
 چا تہ در رسولو پہ وخت کنی پہ راوی کنی د اسلام او بلوغ شرط دے، انکہ
 در راوی د شرطونو پہ بیان کنی ورا ندے تیر شی۔

تیوس د۔ حدیثو اوردیل (سماع) پہ چہ عمر کنی مستحب دی ؟
 جواب د۔ پہ دے بارہ کنی مختلف قولونہ دی۔ خود صحیح قول دا دے
 چہ د بالحد اود پورے پہ وخت کنی چہ د انسان حافظہ پہ دالے وخت کنی
 سنہ مضبوط۔ او تیز وی۔ حدیثو اوردیل دی مناسب تہ چہ
 ضروری دی۔ دلے نہ تہ تن حیا خوبز پہ درس نظامی کنی، چہ سہ دے
 پہ ستر گوروند شی، پہ خوبز و نو کو پڑ شی او غابن تے اوئی، پس

لہ ہفتہ حدیث اوریدل شروع کری۔ اوہہ ہم پہ زنگونو صفی صرف
پہ شپنومیاشتو کبی۔

تپوس۔ د تحمل حدیث خوش طریقے دی ؟

جواب۔۔۔ عموماً پہ زمانہ کبی د تحمل حدیث طریقہ دادہ، چہ حدیث
کتابونہ دیوہہ او ماہر استاذ نہ اووائی۔ لیکن دعتقد عینو پہ نیزد یعنی
د کتابونو دتصنیف د زمانے نہ مخکن د تحمل اتہ طریقہ وی۔

(۱) د استاذ نہ چہ یث اوریدل۔ ہفتہ داہہ چہ استاذ حدیث لولی، او شاگرد
کے اوری۔ استاذ کے پہ یادو لولی او کہ د کتاب نہ۔ دغہ شان کہ طالب صرف
اوری، او یا اوری ہم او حدیث نیکی ہم۔ یوشے دے۔

(۲) د استاذ پہ مخکن لوستل۔ د اکثر د محدثینو پہ نیزد دیتہ عرض وائی،
طریقہ کے دادہ، چہ طالب حدیث لولی او شیخ کے اوری، کہ طالب چنلہ
لولی، او کہ د سبق پہ منکر و کبی یو کس لولی، او بل کے اوری۔ د وارہ
یوشے دے۔ او پہ دیکبی ہم شہ فرق نشہ، چہ پہ یادو کے لولی او کہ
لہ کتاب نہ۔ مکہ شرنک چہ پہ من زمانہ کبی کیری۔

(۳) د شیخ نہ دہفتہ دروایاتو اجازت اغستل، کہ استاذ صرف زبانی اجازت
ورکری او کہ او یکی ورلہ، یوشے دے۔ مکہ یوشیخ چاتہ اووائی، چہ قاتہ اجازت
دے لہا نہ صحیح بخاری روایت کوئے شہ۔

(۴) متادلہ۔۔۔ متادلہ دیتہ وائی، چہ یو استاذ چالہ د خیلور وایتونو کتاب

ورکری، او ورتہ او وائی، چہ داخما د فلزکی شیخ روایتونہ دی، دا قہ طمانہ نورو
 تہ روایت کرہ (بیان کرہ) او کتاب ورلہ د عاریت یاد ملکیت پہ طومر ورکری۔
 او د ہفہ سرہ ے پیسین دی، چہ ہفہ ترے خان لہ نقل اوکری۔ او کہ صرف
 کتاب ورکری او ورتہ او وائی چہ داخما اوریدی روایتونہ دی۔ او نور
 خہ اونہ وائی، نو دا ہم د مناولہ یو قسم دے۔

(۵) کتابت :- کہ استاذ خیل اوریدی روایتونہ پخپلہ او یکی، یا ے پہ بل
 چا او یکی، او چالے ورکری۔ نو دے تہ کتابت وائی۔ کہ دروایت کو لو اجاٹا
 ے ورکری وی اوکنہ، پہ دوار و صورتون کن طالب روایت کو لے شی۔
 (۶) اعلام :- اعلام دیتہ وائی، چہ شیخ طالب تہ او وائی، چہ دا حدیث یا
 دا کتاب نما اوریدی حدیثونہ دی۔ پہ دے صورت کن چہ ترخو ے د
 روایت کو لو صراحت نہ وی کرے، او اجازت ے نہ وی ورکری، روایت
 کو لے جائن نہ دی۔ محکمہ چہ کید یثی چہ پہ دے کتاب یا حدیث کن
 خہ خلل او نقصاوی۔

(۷) الوصیۃ :- وصیت دادے، چہ شیخ د مرگ پہ وخت کن یا پہ سفر
 د تلو پہ وخت کن وصیت اوکری۔ چہ خالہ کتابونہ یو کتاب نورو تہ
 روایت کرہ۔ پہ دیکن صمیم مذهب دادے چہ لہ دغہ شیخ نہ پہ دے
 طریقہ روایت کو ل جائن نہ دی۔ محکمہ چہ د کئی اوزیاتی احتمال لری۔ او
 شیخ پخپلہ نشستہ چہ د ہفہ نہ تپوس اوکری شی۔

(۸) الْوَجَادَةُ ۱۔ د "وَارِیَہ" نیرسہ۔ مصدر ہے "وجد" دے، اود موندلو
 پہ معنی راجی (اگرچہ دالفظ "وَلَد" اوجلی دے، لہ عربی نہ دے اوریدے
 شوے) وجادہ دیتہ وائی۔ چہ طالب دشینہ میکی شوی شہ حدیثونہ بیامونی،
 اولہ ہفے نہ روایت کول شروع کری، اوحال دادے، چہ نہئے لہ دفعہ
 شینہ نہ سماع شتہ اونہ ورتہ دفعہ لہ طرفہ اجازت۔ دو جادہ یہ طور
 روایت کولو کئی یوقسم انقطاع موجودہ دہ، خوبیا ہم دحدیثونہ عالمانو
 ددے قسم روایت کولو اجازت ورکریدے، خود روایت کولو پہ وقت
 کئی ورلہ داضروری دی چہ اووائی "وجدت بخط فلان"، او قرأت بخط فلان
 کذا، او بیاروستوسند ذکر کری۔

قیوس ۱۔ کہ طالب دشینہ نہ حدیث اوریدی وی، اوسے ہل نہ روایت
 سکری نوٹنکہ یہ وائی ؟

جواب ۱۔ د "سمعت" یا "حدثنی" پہ صیغہ سرہ بہ روایت کوی۔ او
 "قرأت علی الشیخ" پہ صورت کئی بہ پہ اخبارنی "سر۔ او داجازت پہ
 صورت کئی بہ پہ لفظ "انباتی" سرہ روایت کوی۔ اودمذکرے داوریدی
 پہ صورت کئی بہ پہ "قال لی او ذکر لی" سرہ روایت کوی۔

قیوس ۲۔ د "قرأت علی الشیخ" پہ صورت کئی بہ پہ کومہ
 صیغہ سرہ روایت کوی ؟

جواب ۱۔ بنہ دادہ چہ اووائی "قرأت علی فلان" یا "قرئی علیہ

وَأَنَا أَسْمَعُ فَأَقْرِبُهُ" او "حَدَّثَنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ" ہم و یٰیے شیء او مشہورہ دادہ
چہ صرف "أَخْبَرَنَا" او وائی۔

تپوس :- د شیخہ د اجازت دئی ر کالی پہ صورت کینی پہ کومہ صیغہ سے
روایت کوی ؟

جواب :- سبہ دادہ چہ او وائی "أَجَازَ فُلَانٌ" او کہ "حَدَّثَنَا لِحَازَةً"
یا "أَخْبَرَنَا لِحَازَةً" او وائی نو ہم تہیک دہ۔ لیکن دمتاخرینو پہ نیز دہ
پہ دے حالت کینی پہ "أَمْبَانَا" روایت کوی۔

تپوس :- د مناولہ پہ صورت بہ پہ کوے صیغہ اولفظ سے روایت کوی ؟
جواب :- د تلو نہ غورہ طریقہ دادہ بچہ "ناولنی" یا "ناولنی وَأَجَازَ"
او وائی۔ او کچرے "حَدَّثَنَا مَنَاولَةً" یا "أَخْبَرَنَا مَنَاولَةً" او وائی نو ہم جائز دی۔
تپوس :- د کتابت پہ طور د اغستلو پہ صورت کینی بہ شککہ روایت کوی ؟
جواب :- د کتابت صراحت بہ کوی او "کتاب إلی فلان" یا "حدثنی فلان
کتاباً" او یا "أَخْبَرَنِي فُلَانٌ كِتَابَةً" بہ وائی۔

تپوس :- د اعلام پہ طور د اغستلو پہ صورت کینی بہ شککہ روایت کوی ؟
جواب :- پہ دے صورت کینی بہ وائی "أَعْلَمَنِي عَلِيٌّ بِكَذَا"

تپوس :- د وصیت پہ طور د اغستلو پہ صورت کینی بہ شککہ روایت کوی ؟
جواب :- پہ دے صورت کینی بہ وائی "أَوْصِي إلی فُلَانٌ بِكَذَا" یا "حدثنی فُلَانٌ بِكَذَا"
تپوس :- د و جاد پہ طور د اغستلو پہ صورت کینی بہ شککہ روایت کوی ؟

جواب ہے۔ یہ دے صورت کتب بہ "وحدت بخط فلان کذا" یا "قرأت
بخط فلان کذا" وائی۔

پہلی سی: دادا دالفاظ و دیگر دپارہ د حدیثو خاص خاص اصطلاحات
دی۔ ہند کوم کوم دی؟

جواب ہے۔ حدیثو دیگر کی اکثر لاندہینی اصطلاحات استعلاوی۔

- (۱) "ثنا" یا "نا" د "حدثا" پہ خائے (۲) "أنا" یا "أرنا" د "أخبرنا" پہ خائے۔
(۳) "ح" دیو سند نہ بل سند تہ د اووختو پہ وخت کہن چہ لوستونکے تے "ح" لوائے۔
(۴) د "قال" حذف کول یعنی نہ ذکر کول د سند پہ میثکبن د اختصار پہ وجہ۔ سوہ
دے چہ لوستونکی نہ تے لوستل ضروری دی۔ کہ "حدثنا عبد الله بن يوسف
أخبرنا مالك" پر دیکھن لوستونکی نہ ضروری دی۔ چہ "قال مالك" اورائی۔
کہ داسے نوی، نو داکھان بہ پیدا شی، چہ کہے عبد الله بن يوسف او مالك
دواہو یوکس تہ حدیث بیان کریدے، او د عطف حرف تے د مفعول حذف
کریدے۔ احوال دادے، چہ دایا نکل غلطہ خبر دہ۔ ہند غہ شان "أنا"
ہم د سند داخیر نہ د اختصار پہ وجہ حذف کوی، خود دے لوستل ہم
ضروری دی۔ کہ "عن ابی ہریرۃ قال" لوستونکی نہ پکار دی چہ "عن
ابی ہریرۃ أنه قال" اورائی۔ کہ داسے نوی نو دابہ ترے لازمہ شی، چہ راوی
بہ دابو ہریرہ د طریقہ ویلی وی او ابو ہریرہ بہ نہ وی ویلیے۔ اورا ہم غلطی
دہ۔ (خلاصہ تیسیر القسطم بز ۱۵۵ تا ۱۶۴)۔

نهم باب

د بعضے نورو اصطلاحاتو په بیان کین

تپوس د دروایت د قبیله د دپاره بنیادی شرطونه خودی ؟
جواب د دجهورو محدثینو او نقیهاؤ په نزد دوه دی ، یو عدالت او دویم
ضبط .

(۱) د عدالت مطلب داده ، چه راوی مسلمان وی ، عاقل او بالغ وی . او د فسق
او مروت خلاف اسباب پکښ نه وی .

(۲) د ضبط مطلب داده ، چه راوی د حق راوی یا نو مخالفه نکړی . او دغه
شان د سوء حفظ ، سبحة غلطو ، غفلت او هر ونځه دوهم نه پال وی .

تپوس د دروایت د عدالت د پېژندلو طریقه څه ده ؟

جواب د دروایت عدالت په دوو طریقو سره پېژندل کېدای شي .

(۱) یو دا چه د تعدیل ټول عالمانو هغه ته عادل وئیلوی ، یا له دوی
نه یو کس ورته عادل او وائی .

(۲) دویم دا چه په عامو خاصو مسلمانانو کښ د هغه عدالت مشهور

وی . اوس که د چا عدالت او په خلکو کښ د هغه تعریف په عالمانو کښ
مشهور وی نو هغه چا تعدیل ته حاجت نشته . که څلور واړه امامان

(امام ابو حنیفہ او امام مالک او امام شافعی او امام احمد بن حنبل رحمہم اللہ تعالیٰ)
 او حدیث مشہور امامان یعنی سفیان ثوری الثقفان بن عیینہ او امام
 او زری او امام عبد اللہ بن مبارک رحمہم اللہ تعالیٰ یا ددوی پشائے نور
 دایسے مشہور امامان - تیسیر المصطلح ص ۱۴۵ -

تیسویں :- دراوی ضبط دم معلومولو خہ طریقہ دہ ؟

جواب :- دادایسے چہ دثقہ راویانوسرہ ے اکثر موافقت وی ،
 او مخالفت ے دیرکم وی - او کہ چرتہ خال خال مخالفت وی ، نو خہ
 پروا نہشتہ خو کہ دثقہ راویانوسرہ ے مخالفت زیات وی ، نو دابہ
 دھنہ پہ ضبط کین نقصان وی - او روایت بہ ے داستدلال قابل
 نہ وی - تیسیر المصطلح ص ۱۴۶ -

تیسویں :- پہ اصول حدیث کین دلفظ "جرح" او "تعدیل"
 بیابیا ذکر راخی ددے خہ مطلب دے ؟

جواب :- دجرح لفظ مصدر دے - او پہ لغت کین درخی کولو
 پہ معنی راخی ، او پہ اصطلاح کین جرح دیتہ وائی ، چہ دراوی
 عہودہ ذکر شیء نکہ دحافظے حرا بیتیا او دعدالت نہشتولے او
 دتقری کہے ، او دثقہ راویانوسرہ مخالفت او ددروغو تہمت پرے نکیدل -

او تعدیل "ہم مصدر دے ، او پہ لغت کین ے محقق دادہ چہ
 چاہے عادل ویل یا دچاہے عدالت بیانول - او پہ اصطلاح کین تعدیل

دچا عدالت بیا نولو او در اوی نور صفتونه نکه ضبط او تقوی او مرتا
 او دثقه راویانو موافقت ذکر کولو ته وائی، نو دجرح او تعدیل مطلب
 داشوچه در اوی ضعف (کمزوری) او قوت بیا نول، چه دهغه په
 وجه سره دهغه روایت یار د کیزی او یا قبلیزی - دجرح او
 تعدیل حاث له مستقل الفاظ او شرائط او مرتبه او حکونه دی -
 په دغه وړه رساله کین ددغه تفصیلاتو ذکر کول مشکل دی -

تیوس :- د غریب الحدیث څه معنی ده ؟

جواب :- غریب په لغت کین هغه چاته وائی - چه له خپلو خپلوانو
 نه لرې وی (نکه مسافر) نو د غریب الحدیث مطلب داشوچه معنی
 د مشهوره نه وی - او خلق تره واقف نه وی - او په اصطلاح
 کین غریب الحدیث د حدیث هغه الفاظو ته وائی چه معنی د ښکاره
 او ظاهره نوی، او د کم استعمالیدو په وجه سره پرې سې نه پوهیږي -
 ددغه مثالونه د حدیث په کتابونو کین په شماره دی -

تیوس :- د "معکم الحدیث" او "مختلف الحدیث" څه مطلب ده ؟

جواب :- (۱) معکم په لغت کین مضبوط ته وائی، او په اصطلاح
 مېنی هغه حدیث ته وائی چه مقبول وی، او بل حدیث دده
 پشان مخالف نوی - احادیث نبوی اکثر همدغه شان وی -

(۲) "مختلف الحدیث" هغه حدیث ته وائی چه د بل مقبول حدیث نه

مخالف وی۔ او پہ اصطلاح کنن ہذا مقبول حدیث تہ وائی چہ دہل
مقبول حدیث نہ مخالف وی۔ او دد وارو پہ یتھ کنن د عالمافو پہ یتھ
تطبیق او جہ ممکنہ وی۔

د مختلف الحدیث مثال [حدیث "لا عدوی ولا طيرة....." چہ
امام مسلم روایت کریدے، مخالف دے د ہذا حدیث "فر من
المجذوم فراراً من الأعداء" چہ امام بخاری روایت کریدے۔ د
اول حدیث نہ معلومیں، چہ ہیٹ یومرض متعدی نہ وی۔ یعنی د
یونہ پہ بل باندے نہ کی۔ او ددویم حدیث نہ دا معلومیں چہ
جذام (یومرض دے چہ پہ ہط کنن دانسان د بدن نہ خوبہ دوریں
او غورن یزی) متعدی مرض دے۔

دد وارو حدیثونو پہ یتھ کنن د جہ کو لو طریقہ [معدثیتو ددے دوارو
پہ یتھ کنن۔ جہ داسے کریدہ چہ دترمذی حدیث (پہ کتاب القدرکن)
"لا یعدی شیئاً" او د بخاری حدیث (پہ کتاب الطب کنن) "فن أعدی
الاول" (یعنی پہ اول اوین خارین چا ورپورے کرو) نہ معلومیں
چہ دمرض دمتعدی کیدو نفی صمیم دہ (یعنی دیونہ پہ بل مرض نہ کی)
خود جذام دمریض نہ دچ کیدو حکم ددے دپارہ دے، چہ سرے
پہ گناہ کنن مبتلا نشی۔ یعنی کہ حوالہ دداسے سری۔ چہ پہ جذام مرض
ناجورہ وی، پتھو کنن وی، او پہ ہذا ہم ہذا مرض اوکی۔ نوہے

نہ چہ داسرے دانگان اوکری چرکے دا دے بیمار پخوا کین دپاتے
 کینو پہ وچہ سرہ پر ماد ابیاری راپورے شوہ، او پہ دے گہات
 سرہ بہ گناد کار شی کہہ چہ فاجور تیا او جو تیا دواہرہ واللہ تعالیٰ
 پہ لاس کین دی۔ تیسیر المصطلح ۵۵-۵۶

تپوس ۱۔ د "مؤتلف" او "مختلف" خہ مطلب دے ؟
 جواب ۱۔ مؤتلف او مختلف ہنہ دو لفظو فو تہ وائی، چہ یوشا
 بیکلے شی۔ (نکہ چہ دیو بل سرہ تے الفت او تعلق وی) او پہ وینا کین جدا
 جدا وی۔ نکہ سلام (پہ تخلیف سرہ یعنی پہ لام ہاندے شدہ نہ لوستل) او
 سلام (پہ تشدید سرہ یعنی دلام پہ شد سرہ) او عمار (دعین پہ زیر
 سرہ) او عمار (دعین پہ زور سرہ) او بزار (پہ دوہ زے سرہ)
 او بزار (پہ زے او زے سرہ)

تپوس ۱۔ متفق او مختلف خہ تہ وائی ؟
 جواب ۱۔ دوہ یاد دوڑ نہ زیات دا ہے راویان چہ نومونہ تے
 یوشان وی۔ او دپلا را نو پہ نومونو کین تے فرق وی۔ نکہ أحمد بن
 منیر او أحمد بن عبد اللہ۔ یا دا ہے چہ خیل او دپلا را نو نومونہ تے
 یوشان وی، او دنیکو نو پہ نومونو کین تے فرق وی۔ نکہ خیل بن
 أحمد چہ پہ دے نوم یا ندے کنڑ کان دی، خود نیکو نو پہ نومونو
 کین تے فرق دے۔ ہمدغہ شان کہ پہ کینت (نکہ ابو عبید اللہ) کین یوشا

وی، او پہ نوم کبن ءے فرق وی۔ یا یو بنار یا علاقہ نہ پہ نسبت کنب
(مکہ بصری یا کوئی یا شامی) یو شان وی، او پہ نوم کبن ءے فرق وی، یا
آقب ءے یو شان وی، او پہ نوم کبن ءے فرق وی۔ دے تلو قسمونو
متفق و مغرق وائی۔

تپوس :- متشابهہ تہ وائی ؟

جواب :- متشابهہ پہ لغت کبن تہ وائی، چہ معنی او مطلب ءے ہنکار
او ظاہر نہ وی۔ او دھرتیو پہ اصطلاح کبن دیتہ وائی، چہ ددو یا ددو فہ ذریعہ
دراویانو نومونہ یا ءے دپلارانو نومونہ پہ بیکو کنب یو شان وی، او پہ تلفظ
او وینا کبن ءے فرق وی یعنی جداجدا وی۔ مکہ محمد بن عقیل (دعین پہ دعین سرہ)
او محمد بن عقیل (دعین پہ زور سرہ) او شریح بن النعمان (دشین پہ دعین
سرہ) او شریح بن النعمان (دشین پہ زور سرہ) پہ اول مثال کنب دراویانی
نومونہ یو شان دی، او دپلارانو نومونہ ءے یو شان بیکو کنبی، خو پہ
تلفظ (ویلیو) کبن ءے فرق دے۔

دخہ شان پہ دویم مثال کنب دراویانو دپلارانو نومونو کنب فرق نشہ،
او دراویانو ددومونو پہ تلفظ (وینا) کنب فرق دے۔ خو پہ لیکلو
کبن ءے فرق نشہ۔ محکمہ چہ دزور او زیں اعتبار نشہ۔ اکش دیکلو پہ
وخت کنب غور زیں۔

تپوس :- مہمل تہ وائی ؟

جواب ۱۔ مومل پہ اکت کبن هغه شی توئی، چه پی ینبود ے شوقی۔
 او ظاهره وی۔ او پہ اصطلاح کبن دیتہ وائی، چه دداسے دو راویانو
 نہ روایت اوشی، چه نومونه ئے یوشان وی، یائے دپلارانو نومونه
 یوشان وی، یائے کنیت یوشان وی او یائے لقب یوشان وی۔ او پہ
 دواہو کبن دفرق دپارہ هغه شی ذکر نوی۔ نکه امام بخاری ددو کسانو
 نہ چه ددواہو نوم احمد دے روایت کی ییے، یو احمد بن وهب دے
 او دویم احمد بن عیسی دے، لیکن پلدر طرفتہ ئے ورلہ نسبت نہ دے کرے۔
 پہ داسے صورت کبن کہ دواہو راویان ثقہ وی، خو خیر دے، خو کہ دواہو
 یایو پکبن ضعیف وی، نو بیا پکبن ضرر دے۔

اسم باب

دموضوع او انداز او ترتیب پہ لحاظ سرہ دکتا یونو دقسمونو پہ بیان کبن
 تپیس ۱۔ دموضوع او اسلوب (انداز) او ترتیب پہ لحاظ سرہ دکتا یونو
 پہ غور دی ؟

جواب ۲۔ حدیثو عالمانو دموضوع او ترتیب وغیرہ پہ لحاظ سرہ
 حدیث کتا یونہ پہ لاندینی قسمونو تقسیم کریدی۔

① جامع | محدثینو پہ اصطلاح کبن جامع هغه کتاب تہ وائی۔
 چه حدیثو قول قسمونہ پہ هغه کبن موجود وی۔ نکه دعتیدوسرہ

متعلق حدیث، اور احکام، اور رقائق، اور خوراک، تحکک اور سفر
 اور قیام اور تاریخ اور سی اور فتنو اور تفسیر اور مناقب اور عیوب و سر
 متعلق حدیثونہ۔ دھدیثو عالمانو پہ دے آتہ فنونو کین پہ ہر فن کین
 خان لہ خان لہ جدا جدا کتابونہ بیکلی دی۔ اوہریو لہ عے خاص نوم
 ایسے دے، نکہ "علم التوحید والصفات" پہ دیکین د عقیدو سر متعلق
 حدیثونہ ذکر کوی۔ نکہ امام بیہقی "کتاب الاسماء والصفات" پہ نوم
 کتاب پیکے دے، او پہ دیکین د عقیدو سر متعلق حدیثونہ راوری دی۔ او
 دغہ علم الآداب او علم التفسیر او علم السنن او علم المناقب او علم السیر
 ہم دی۔ نکہ "جامع الصحیح البخاری" او "جامع الترمذی" چہ الہ و اہر فتون
 پکین ذکر شوی دی۔ چا دا آتہ و اہر فنون پہ شعر کین جمہ کی دی۔
 سیر و آداب و تفسیر و عقائد رقائق و اشراط و احکام و مناقب
 (۲) مسند دھدیثو پہ اصطلاح کین ہند کتاب تہ وائی، چہ د
 صحابہ کرامو پہ ترتیب سرہ پکین احادیث جمہ کی دے شوی وی۔ کہ دھری
 تمبی پہ اعتبار سرہ وی او کہ دھابی د اول اسلام راوریو پہ اعتبار
 سرہ وی، او یاد ہریو د نسبت د شرافت پہ اعتبار سرہ، نکہ مسند احمد بن
 حنبل او مسند ابی یلی او مسند دارمی او مسند ابی حنیفہ او مسند ثانی
 او مسند حمیدی۔

(۳) معجم دھدیثو پہ اصطلاح کین ہند کتاب تہ وائی، چہ حدیث

سے دشمنی (استاذان) پہ ترتیب سے ذکر کی گئی۔ کہ ممکن وقت
 کید و یہ اعتبار سے دی او کہ دحروف، بھی یہ اعتبار سے۔ او یا د علم او
 تقویٰ پہ فضیلت کین یو شان کید و یہ اعتبار سے۔ خو اکثر دحرف
 بھی یہ اعتبار سے دی۔ کہ دطہرائی دریوارہ معاجم (معجم کبیر، او معجم
 صغیر او معجم اوسط) او معجم اسماعیلی۔

(۴) سنن | د محدثینو پہ اصطلاح کین ہفہ کتاب تہ وائی چہ پہ فقی
 ابوابو باندے مرتب وی یعنی طہارت او صلوٰۃ او زکاۃ او روزہ شر
 اخیر پورے قول ابواب پکین وی۔ کہ سنن نسائی، سنن ابی داود،
 سنن ابن ماجہ او سنن بیہقی وغیرہ۔

(۵) جزء | د محدثینو پہ اصطلاح کین ہفہ کتاب تہ وائی۔ چہ پہ
 ہفہ کین دیو کسی یاد یو خاص موضوع سے متعلق احادیث جمع وی۔
 کہ کچھ حدیث ابی بکر او جزء حدیث مالک یا جزا قرآن الفاتحہ خلف الإمام او
 جزء رقم الیدین او جزء الی تر۔

(۶) رسالہ | پہ جامع کین چہ کوم اتہ فنون وی۔ کہ ممکن ذکر سنو
 کہ دوغہ اتہ فنون نہ پہ یون باندے کتاب او یکے شی، ہفہ تہ رسالہ
 ویلے شی۔ پہ دے بارہ کین دحافظ ابن حجر او علامہ سیوطی د یرشہ
 رسالے دی۔

(۷) اربعین | (خلوینت حدیثونہ) کہ دیو موضوع سے متعلق یا د

مختلفو موضوعاتو سره متعلق په یو سند سره یا په ګڼو سندونو سره
ثلاویښت حدیث څه کړی. نو هغه ته اربعین وائی، او څه ګڼ اربعینات
واځی. دامام نووی او ابن الدین د ټولو نه زیات مشهور دی.

(۸) **عرائب** | د محدثینو په اصطلاح ګڼ هغه کتاب ته وائی، څه په
هغه ګڼ دیوشیم (استاذ) تفردات راجع کړې شوی وی. یعنې دا
تفردات دده استاذ د نورو شاګردانو سره نه وی.

(۹) **العلل** | علل هغه کتابونه وائی، څه په هغه ګڼ دمتن یا د
حدیث د سند علت بیان شوی وی. که "کتاب العلل للإمام الترمذی"
او کتاب علل ابن ابی حاتم او کتاب علل یحیی بن معین

(۱۰) **اطراف** | هغه کتاب ته وائی، څه محدث په هغه ګڼ د حدیث
اولنې یا اخیرینې حصه ذکر کړې او باقی پرېږدی. خو د حدیث سند
مکمل ذکر کړی. که "تحفة الأشراف بمعرفة الأطراف" تالیف مزی

(۱۱) **مستدرک** | هغه کتاب ته وائی څه په هغه ګڼ حدیث په هغه
سندونو سره ذکر وی، په کو موسی څه امام بخاری او امام مسلم سمیت
نیولې وی. خو پخپله دده دواړو امامانو دغه مصنفیت په وجه سره
دغه حدیثونه په خپلو کتابونو ګڼ نه وی ذکر کړي. که دحاکم مستدرک.
خو دا خبره پېژندل ضروری دی. څه د مستدرک ټول حدیثونه د بخاری
او مسلم په شرط باندې نه وی. دده وجه نه دحاکم یو حدیث ته د مجیم

وہیوں نے یہ غلطی اختیار نہشتہ تر شوچہ امام زہبیؒ دہنے تصدیق او
موسستہ نہ وی کری۔

(۱۲) مستخرج [د حدیثوں پہ اصطلاح کن ہفہ کتاب تہ وائی، چہ د

یو بل کتاب د حدیثوں د ثابتولو د پارہ او نیکی شی۔ او پہ ترتیب او
متنوں او اسناد پہ طرقو کن ہم ددغہ بل کتاب خیال او ساتلے شی اس
ددغہ کتاب مصنف پکن نوی ذکر شو۔ بلکہ ددغہ مصنف شیخ یا دہفہ
دشیخ شیخ ذکر شو۔ وی۔ نکہ د ابو عوانہ مستخرج پہ صحیح مسلم
باندے چہ صحیح ابی عوانہ ورقہ ہم وائی۔ او د اسماعیلی مستخرج پہ صحیح
بخاری باندے چہ صحیح اسماعیلی ورقہ ہم وائی، او د ابو نعیم اصفہانی
مستخرج پہ صحیح بخاری او مسلم دواور باندے۔

تپوس ۱۔ د حدیثوں پہ شرح کن پہ کوم قسم شرح کئی کئی باندے
اعتماد او یقین کولے پکار دی؟

جواب ۱۔ شاہ عبد العزیز محدث دہلویؒ فرمائی، دا خبرہ پڑھنل
ضروری دی۔ چہ د حدیثوں پہ شیخو او توجیہاتو کن رنگارنگ اولہ
ہر قسم رطب و یابس (لواندہ او اپج یعنی کمزوری او صحیح) ہر شے
راغلی۔ اوس دداسے کسافو پیش ندگو ضروری دہ چہ پہ دے سلسلہ
کن پہ ہفوی باندے اعتماد او یقین وی۔ او د ہفوی د کتابوں تو
نہ فائدہ اگستہ کیدے شی۔

امام نوویؒ او فی السنہ البغریؒ او ابو سلیمان الخطابی دہولو
شافعی علماؤ نہ زیات معتد دی۔ او درویٰ خبر سے پہلے بارہ
کین دیرے کرہ او پختہ دی۔ خصوصاً دینویؒ "شرح السنہ" پہ
فقہ حدیث اور حدیث دہ مشکلاتو پہ جوابونو کین کافی شافی دہ۔
لکہ "مصابیح" او "مشکاة" شرحہ ہم دینہ حاصلین دی او د
امام نوویؒ شرحہ دصحیح مسلم او دخطابیؒ دابوداود شرحہ معالم السنن
ہم دیرہ دکار شرحہ دہ۔ او امام طحاویؒ چہ پہ تمامو حنفی عالمانو کین د
حدیث پہ شرحہ کین اول غیب دے، او دہنہ کتاب "معانی الآثار"
دحنفیانو دستاویز دے۔ او ابن عبد البرؒ پہ تمامو مالکی عالمانو کین
مخکین دے، او دہنہ کتاب "استذکار" او "تہید" پہ دے
سلسلہ کین یادگار دے۔ کہ ددے خلقو کتابونہ پہ لاس راشی۔
نود متأخرینو عالمانو تشویشونو او تکلفاتو نہ بہ سرے بیغہ
شی، (عجالتاً نفع ملے)

دصحیح والی او مشہور تیا پہ اعتبار سرہ حدیثو دکتابونو قسمونہ

تیسویں :- دحجت او شہرت او قبولوالی پہ اعتبار سرہ حدیثو
کتابونہ پہ حقو قسمہ دی ۹

جواب :- دشاہ ولی اللہؒ محدث دہلوی دوینا مطابق حدیثو
دکتابونو شلور طبقے (۱) قسمونہ) دی - ہنہ وائی چہ حدیثو دکتابونہ

د صحت او شهرت او قبولیٰ په اعتبار سره په ثلثو قسمه دی -

نویس، د صحت او شهرت او قبولیٰ دلته څه مطلب دے ؟

جواب (۱) د صحت مطلب دادے، چه مصنف د دے خبر څه خیال ساتی وی، چه صحیح یا حسن ذکر کړی. او که لدینه علاوه نور حدیثونه ذکر کړی نو پکار دی چه په هغه حدیث کې، ضعف او غرابت او علت او شذوذ بیان کړی. ځکه چه که ضعیف او غریب او معطل حدیث راوړی خو چه ورسره ورسره د هغه حال بیان کړے وی، نو خیر دے -

(۲) د شهرت مطلب دادے چه محدثین په هر زمانه کښ د هغه چه روایت کولو او ضبط او مشکل حل کولو او تخریج کولو کې مشغول وی د پاره د دے چه پټ پټه پکې پاتے نه شي -

(۳) او د قبولیٰ مطلب دادے، چه د حدیثو ناقدین (د کره او کوته جدا کولو والو) د دغه کتاب اثبات کوي، او اعتراض پرے نکوي. او د کتاب د مصنف حال د حدیثو د حالاتو د بیانولو په وخت کې ښائی. او فقهاء د دغه حدیثونو نه استدلال نیسی بغير د څه اختلاف او انکار نه.

اوله طبقه | په دے طبقه کې د حدیثو درې کتابونه دی -

(۱) موطا امام مالک (۲) صحیح بخاری (۳) صحیح مسلم، قاضی عیاض مالکی "د مشارق الانوار" په نوم کتاب د دے درې واړو

کتابونو دپاره شرحه بیکل دے۔ اوهم دا "مشارق الانوار" ددے درے
واړو دشرحه دپاره کافی دے۔

ددے درے واړو کتابونو دیوبل سره نسبت

ددے درے واړو کتابونو دیوبل سره نسبت دادے، چه موطا د
صحيحينو دپاره بنياد دے۔ سره ددے چه په صحيح بخاري او په صحيح
مسلم کي دموطانه په خوشوچنده حديث زيات دي۔ خو بيا هم د
احاديثو دروايت طريقه او دراويانو تعيين او اعتبار او استنباط د
دموطانه ايزده کړے۔ او سره ددے چه دصحيحينو دپروخلاقو او تمامو
عالمونو خدمت کړے۔ خلاصه داچه ددے درے واړو کتابونو احاديث
دقولو حديثونو نه زيات صحيح دي۔ سره ددے چه په ددے درے
واړو کتابونو کي بعضو حديثو نه د بعضو حديثونو نه زيات صحيح
دي۔ نو داددے واړو کتابونه په اوله طبقه کي ايسنودل پکار دي۔

دويمه طبقه | هغه حديثو نه چه په ددے درے واړو مفتونو
(صحت او شهرت او قبولواي) کي دصحيحينو حديثو ته نه وي رسيدلي،
خو په ددے مفتونو کي صحيح ته نزديک وي۔ هغه د "جامع الترمذي"
او "سنن ابی داود" او "سنن نسائي" حديث دي۔ لکه چه ددے کتابونو
مصنفين په ثقه وای او حفظ او ضبط او حديث په فنونو کي په مهارت
مشهور دي۔ او په ددے خپلو کتابونو کي دغه تساهل او تساهل

نہ دے کرے، بلکہ چہ خورہ کیدے شوہ دھر حدیث حال او علتے
 فنکارہ کیدے، دے شپن وکتا بونو تہ "صباح ستہ" وٹیلے کیری۔
 او ابن الاثیر چہ یہ "جامع الاصول" ابن واشپن وارہ کتابو راجہ
 کیری۔ او دغریب حدیث شرحہ اوہ مشکلا تو او رجالو ضبط لے کرے۔
 او د حدیث نور متعلقات لے ہم ذکر کیری "سنن ابن ماجہ" لے
 یہ صحاح ستہ کن نہ دے شمارے۔ او "موطا" لے شپن م شمارے
 نو د لے صحیح کار کرے، "والحق معہ"۔ شاہ ولی اللہ "مسند احمد"
 او "سنن ابن ماجہ" ہم یہ دویمہ طبقہ کن شمارلی دی۔

دویمہ طبقہ | ہذہ حدیثونہ چہ د بخاری او مسلم د زمانے نہ منعکینی
 عالمانو یا د دوئی د زمانے عالمانو یا یہ دوئی پے ور پے عالمانو پچلو
 کتابونو کن روایت کیری، او د صحت خیال لے نہ ہے سائلے۔ او دغہ
 کتابونہ پہ مشہور تیا او قبولوالی کن او لے او دویمہ طبقے تہ نہ وی
 رسید لی، اگر کہ دغہ کتابونو مصنفین پہ علم حدیث کن تہم (زیات
 مہارت والہ) او ثقہ کیدو او عدالت او پہ ضبط باندے موصوف وی
 دوئی پہ کتابونو کن حدیث حسن او صحیح او ضعیف بلکہ دلسے
 حدیثونہ ہم موند لے کیری چہ یہ ہفے دو وقع (دروغہ) تہمت لکیدے
 وی۔ او رجال (راویان) لے بعض پہ عدالت سر موصوف وی،
 بعض مستور وی، او بعض مجہول۔ او دغہ حدیثونو پہ یہ

حصہ دفقاو عمل نہ وی۔ بلکہ نہ نہ یہ خلاف اجماع شوے وی۔ یہ
دعہ کتابوں کن پختہ ہم فرق مشہ۔ بعینہ بعض نہ زیات نوی دی۔

دردیہ طبعے کتابونہ | دھنہ کتابونہ نوی نہ دادی۔ مسند امام

شافعی، سنن ابن ماجہ، مسند دارمی، مسند ابی یحییٰ موصلی، مصنف
عبدالرزاق، مصنف ابی بکر بن ابی شیبہ، مسند عبد بن حمید، مسند ابی داؤد
طیالسی، سنن دارقطنی، صحیح ابن حبان، مستدرک حاکم، دیلمی کتابونہ،
دطحاوی کتابونہ اود طبرانی تصانیف۔

خاورہ طبعہ | دھنہ حدیثونہ چہ یہ تیرو شو زمانوں کن دھنہ

نوم نشان ہم نہ وؤ۔ اومتاخرینو (روستو محدثینو) روایت کری۔
داحدیثونہ ددو و حالو نہ خالی نہ وی۔ یاخو سلفو (تیرو شو محدثینو)
دالتونی وؤ، خود دے خہ اصل پہ لاں نو ورنے چہ روایت ہے
کری یاے ورنہ خہ اصل موند۔ وؤ، خو خہ علت اواعتراض ہے پکن
لیدے وؤ۔ او پہ دے وجہ ہے روایت نکرے شوہ۔ پہ دوا و صورتونو
کن داحدیثونہ دے جوکہ نہ دی، چہ پدے سر یوہ عقیدہ یا یوہل ثابت
کریشی۔ داسے قسم محدثینو دیرے ذکر کری دی۔ اود طریقو دل یا توانی
پہ وجہ چہ پہ دے قسم کتابونو کن وؤ، دھو کہ شو، اود توانو حکم
ہے پرے اونگولو، اودیقین اوقطعیت دپارہ ہے ددے حدیثونو نہ
دلیل اونولو، اودا و لے اودویہ او درے طبعے خلاف مذهب ہے جوہ

کہو، یہ دانت قسم حدیثوں کو کن دیر زیات کتابونہ دیکھی شوی دی۔ دلتہ
ترے خہ کتابونہ شمارم۔

دخاوری طبع کتابونہ | دے طبع خہ کتابونہ دادی۔

کتاب الضعفاء د ابن حبان، د حاکم تصانیف، کتاب الکامل د ابن عساکر،
د ابن مردویه کتابونہ، کتاب الضعفاء د عقیلی، د خطیب تصنیفونہ، د ابن
شاہین تصنیفونہ، د ابن جریر تصنیف، د دیلمی فردوس، د ابو نعیم تصانیف،
د جوزقانی تصنیفونہ، د ابن عساکر تصنیفونہ، د ابو التیمز او ابو نجار
تصنیفونہ،

تساہل او وضعہ (دروغ) پہ لاندیہ موضوعات کو کن زیادہ واقع شویہ
پہ مناقب (د چاقریف کول) او مثالبو (د چا عیبونہ بیانول) او تفسیر او
شان نزول او تاریخ او دینی اسرائیلو حالات او د تیر و شو و پیغمبران
پہ قصو او د کربلا پہ واقعات او د خوراک خبالے او د خاوریو پہ
حالات کو کن او پہ طب (علاج) او رقی (دمول) او عزائم (د رخصت جسد)
او د دعا گانو او د قفلونو پہ ثواب کنی د اقسام احادیث راغلی دی۔ ابن
جویری پمچیل کتاب "موضوعات" کن پہ د اقسام حدیثونو اکثر اعتراض
کریدے، او کنویری نے ثابت کری دی۔ او دے پہ دروغو کیدو
نے د نیلونہ راوری دی۔ او کتاب "تزمیہ الشریعة" د دلتہ قسم
حدیثونو د رد د پارہ پورہ دے۔ او اکثر مجیبہ مجیبہ مسئلے لکھ

د پیغمبر علیہ السلام د مور او پلار صاحب د اسلام په باره کینی او د عبد الله بن عباسؓ نه د پښو د مسی روایتونه او دغه شان نور عجیبه عجیبه روایتونه په دے مخکین ذکر شوی کتابونو کین موندلے کینی۔ د علامه سیوطیؒ د تصنیفونو اور رسالو بنیاد هم په دغه کتابونو دے۔ بیا هم که خوک د دغه کتابونو د استفادے (فائده اغتیل) شوق لری۔ نو پکار دی چه دامام ذهبیؒ "میزان الاعتدال" او د حافظ ابن حجرؒ "لسان المیزان" دے د دے کتابونو درحالو (راویانو) حال معلومولو دپاره میخه وی۔ او د دے کتابونو د غریب حدیث د شرح او د مشکلا تو د توجیها تو او جوابونو دپاره ورله د شیخ محمد طاهر نجریؒ کتاب مجمع البحار کافی دے۔
(علامه عماد نافه از ص ۱۸۱ تالیف شاه عبدالعزیز دہلوی)

د حدیث د دروغ کیدو او درواوی د دروغ شن کیدو ونځ

پتوس۔ شاه عبد العزیز محدث دهلویؒ یوولس ذکر کړی دی هغوئی وائی، پوهه شته چه د حدیث د دروغ کیدو او درواوی د دروغ شن کیدو علامتونه او ونځې څو څیزونه دی؟

جواب۔ اول هغه چه د مشهور تاریخ نه خلاف او کړی۔

لکه داچه "عبد الله بن مسعودؓ د صفین په جند کین دا یی اووے، او حال داچه حضرت عبد الله بن مسعودؓ د حضرت عثمانؓ د خلافت

پہ وقت کتب وفات شوسے دے۔ داسے قسم دروغ او موضوعات
پہ ابن شان غور و فکر سرہ معلومینہ۔

دویم داچہ راوی رافضی (شیعہ) وی، او دہمجا بہ کرامو بہ طعن
(اعتراض کول) کتب حدیث روایت کری۔ یا ناصبی (حضرت علی رضی
مخالفین) وی، او د اہل بیتو بہ طعن کتب حدیث روایت کری۔
و علی ہذا القیاس یعنی ہر مذہب والا دلیل مذہب خلاف روایت او کری۔
دریم داچہ داسے شے روایت کری۔ چہ پہ تو لو مصنفینو باندے
دھنے پیش ندل او پہ ہننے عمل کول فرض وی او بیا ئے ہم صرف یو
کس روایت کری، نو دادے حدیث پہ دروغ کیدو باندے پختہ قرینہ
(دلیل) دے۔

خلوریم داچہ وقت او قرینہ ئے پہ دروغ کیدو باندے دلالت کوی۔ کہ
دعیات بن میمون پہ بارہ کتب راجی، چہ یوکل دعیاسی خلیفہ مہدی مجلس
تہ لاری، خلیفہ دغہ وقت دکو ترو پہ الوزولو کتب مشغول وؤ۔ غیات
داروایت بیان کری "لا سبق الا فی خوف او نعل او حاف او جناح" پہ
اصل کتب "جناح" لفظ نہ وؤ، غیات دالفظ دخلیفہ دغو شمالو دپارہ
پکبن زیات کری۔

پنجم داچہ د عقل او شریعت د تقاضو مخالف وی۔ او د شریعت
قاعدے او اصول دھنے تکذیب کوی۔ یعنی دروغ ئے گئی۔ لکہ دفعہ آخری

حدیثونہ شو۔ یاد دے پشان نور روایتونہ نکہ "لَا تَأْكُلُوا الْبَطِيخَ
حَتَّى تَذُبَّحُوا"۔

شپہم چہ پہ حدیث کبن دہہ داسے قیصے ذکر وی چہ دلید لو
سرہ تعلق لری، او حسی او واقعی وی۔ او کہ چرے داقیصہ ربتیا
وے نو بیشمارہ خلقو پہ نقل کریوے، نکہ شوک داسے روایت اوکری
چہ دجے ورخ وہ خطیب پہ منہ ناست وو۔ خلقو مہ کری۔ اوخرن
ئے ترے اوویستہ۔ او حال داسے چہ دے روایت کو کو نکہ صرف
یو کس وی بل شوک ئے روایت نکوی۔

اووم داچہ دلفظ و معنی رکاکت (کنز و الے) (دے حدیث پہ
دروغ کید و دلالت کوی) نکہ داسے روایت اوکری۔ چہ دعوت
(صرف او غویہ وغیرہ) دقاعدو مطابق نہ سمین ی۔ یائے معنی داسے
وی، چہ صفہ د نبوت د شان او عظمت مناسب نہ وی۔

اتم پہ ویروکی گناہ دین سخت وعید (دھکی) یا پہ معمولی شان
عمل باندے دیر غتہ وعدہ شوہ، نکہ "من علی رکبتین فله سبعون
الف دارونی کل دار سبعون الف بیت ولی کل بیت سبعون الف
سریں و علی کل سریں سبعون الف جاریہ" داسے قسم حدیثونہ کہ
د ثواب متعلق وی او کہ د عذاب، دروغ وی۔

نہم داچہ پہ معمولی عمل باندے د عمرے او حج ثواب پکبن ذکر وی۔

(نکہ دفضا ملو پہ کتا ہونو کین چہ وی)

لسم داچہ پہ خہ کار باندے دیغیرانو ثواب پکین ذکر وی (یعنی
 کہ چا دا کار اوکری نو دیغیر ہومرہ ثواب بہ ورتہ میلکوشی۔ یا
 داچہ داویاویو پیغیرانو ثواب بہ ورتہ میلکوشی۔ یا پکین ددایے
 مرتبہ ذکر وی چہ دیغیر ہومرہ نہ زیات یا ورسہ برابر وی۔
 یوولسم داچہ پخپلہ ژبہ اقرار اوکری چہ مالہ خانہ حدیثونہ
 جوہر کیدی۔ نکہ نوح بن ابی عصمتہ چہ دقرآن مجید دسورتونو
 پہ بارہ کینے لہ خانہ حدیثونہ جوہر کری و، او بنہ نے
 مشہور اوخوارہ کری و۔ لکہ خٹکہ چہ دتفسیر بیضاوی دھرسوت
 پہ اخیر کین ذکر دی۔ اوکلہ چہ د نوح بن ابی عصمتہ نہ ددغہ حدیثونو
 دسنہ تیوس او شوق، نو اقرار نے اوکری، چہ ددغہ حدیثونو پہ جوہر وی
 کینیم بنہ ارادہ وہ (یعنی ماہ نیکہ ارادہ جوہر کیدی) او وجہ نے داوہ
 چہ خلق پہ نورو علمونو کین اختہ و، او دقرآن نہ غافلہ و۔ ما
 ددوی دترغیب او قرآن کریم تہ درانزدے کولود پارہ دا حدیثونہ
 جوہر کرے۔ چہ دقرآن مجید علوم حاصل کری۔ او پہ تلاوت کینے
 مشغول شی، او حال دادے چہ ددغہ داغدر دگناہ نہ ہم زیات بد
 دے۔ لکہ چہ دقرآن مجید پہ فضیلت کین صحیح حدیثونہ موجود دی
 او دخلق دترغیب دپارہ پورہ دی۔ ہدغہ شان دتاک او تہوہ

او د چلم په باره کښې دیر حدیثونه دکامنه جوړ کړې شوی۔ او د الفاظو او معنور کاکت (کزوری) د ظاهر دے۔

(خلاصہ بحالہ نافعہ ص ۲۹ تا ص ۳۱)

یوولسم باب

د تخریج د مطلب او د هغه د کتابونو په بیان کښې

تپوس د تخریج لفظ د درس و تدریس په دوران کښې په مخه استعمالین دی، د دے مخه مطلب دے ؟

جواب ۱۔ (۱) تخریج په لغت کښې د دوو متضاد څیزونو په یو ځای کېدو ته وائی۔ لکه قاموس (د لغت کتاب دے) واله وائی۔

”عامر قیه تخریج خصب و جذب“ یعنی هغه کال چه په هغه کښې (دو څیزونه) ارزانی او قحط سالی چه شی۔ ”و ارض مخترجه نبتها فی مکان

دون مکان“ یعنی هغه زمکه چه د هغه په یو طرف و اښه او گیا هوی۔

او په بل طرف کښې د نوبی۔ ”خروج اللوح تخریجا“ ”کتب بعضا و

ترك بعضا“ یعنی د تختی په مخه حصه دے او ډیکل۔ او په نورو دے

په پښتو ده۔ ”والمخرج لونان من بياض و سواد“ او خروج قود او سپین

دواړو رنگونو ته وائی۔ (القاموس ج ۱ ص ۱۹۱، ۱۹۲)

(۲) تخریج د استنباط په معنی راغلی، لکه په قاموس کښې دی۔

”الاستفراج والاخراج الاستنباط“ یعنی استخراج او اختراج دستیاب
 پہ معنی ہم راخی۔ نو تفہیل ہم پہ دے معنی راخی، او دتجربے او دمشق
 پہ معنی ہم راخی، پہ قاموس کین دی۔ ”خرجه فی الادب فتخرج“ یعنی
 ہفہ تہے دادب مشق او کوی، نو ہفہ ادب ایزدہ کوی۔ او ”خریج“
 وٹیلے کینی دمنقول پہ معنی، او ہفہ چاتہ وائی چہ علم او ہنرے ایزدہ
 کوی وی۔ او دا ظاہر خبر دہ چہ علم او ہنر بغیر دمشق نہ نہ حاصل پیرا
 (۳) دتوجیہ (دمحطہ وجہ او علت بیانول) پہ معنی ہم راخی۔ لکہ وٹیلے کینی
 ”خرج المسئلة ای بین لها وجہا“ او دفقھاؤ یوے دے تہ اصحاب الفقہ
 وٹیلے کینی۔ ہم پہ دے وجہ مجتہدینو کوی مسئلے غیر مدلل (رد دلیل د
 ذکر کولو بغیر) بیان کوی وی۔ دوئی دھنے وجہ او علتونہ یعنی دھنے نقلی
 او عقلی دلیلونہ بیانوی۔ او مخرج وتو او بنکارہ کید و تہ وائی، لکہ وٹیلے
 کینی ”هذا مخرجہ“ او د محمد ثنیق ددے قول ”هذا حدیث عرف مخرجہ“
 ای موضع خروجہ ”ہم دامطلب دلہ۔ او دحدیث عرف مخرجہ“ مطلب
 دحدیث سند او راویان دی۔ چہ ودوئی پہ طریق سورہ دھنہ حدیث بنکارہ
 سورہ دے، لکہ وٹیلے کینی ”أخرجہ البخاری“ ہم پہ دے معنی کین
 استعمال پئی۔ یعنی امام بخاری ددے حدیث مخرج ظاہر کوی، دحدیث
 دسند پہ ذکر کولو سورہ۔ نو معلومہ شوہ چہ مخرج دحدیث راویان او
 رجال دی، چہ دحدیث سند ورقہ ہم وٹیلے کینی۔ دکلام خلاصہ داشوہ،

چہ ”اخراج او تخريج“ د لحد ثينو په نيزد په يو معنى استعمالينى، يعنى
مخرج ذکر کول يعنى د حديث راويان -

د حديثو عالمانو تخريج په دريو معنوکين استعمال کړيدى -

- (۱) د کتاب په ذريعه خلقو ته حديث ښکاره کول، ابن الصلاح^۱ پخپل
کتاب ”علو حديث“ بکن وائى ” وقللما د بالحديث فى تصنيفه طريقان
احدهما التصنيف على الابواب وهو تخريج على احكام الفقه وغيرها ” ۲۲۵
دا بن الصلاح^۲ په دے قول بکن د ”تخريج“ نه د خلقو د پاره د فقهي احکام
يا که نور څه احکام پکښ وى د هغه په لحاظ سره روايت کول مراد دى -
- (۲) د کتاب احاديث راويستل او هغه کتاب ته د نسبت کول که علامه
مناوى^۳ پخپل کتاب ”تبع المصنف“ بکن وائى ” والتخريج اخراج المحدث
الاحاديث من بطون الاجزاء والمشيخات والكتب ونحوها وعزوها
إلى من رواها من اصحاب الكتب والدواوين (۲۳۸/۷)

- (۳) د حديث اصل مرجع او د کوم کتاب نه چې دا حديث اخيستے شو
هغه ته نسبت کول که علامه مناوى^۴ پخپل کتاب ”فيض القدير“ بکن
د علامه سيوطي^۵ د دے قول ”وبالفت فى تخريج التخرج“ لاند د يکي
”بمعنى اجتهدت فى تهذيب عزو الاحاديث إلى مخرجيها من أئمة الحديث
من الجوامع والسنن والمسانيد فلا اعزو إلى شئ منها الا بعد التفتيش
من حاله وحال مخرجيه ولا اکتفى بعزوة إلى من ليس من اهله“ يعنى ما

داگو شمس کړيدے چه حديثونه د حديث هغه عالمانو ته نسبت کړم، چا
 چه د احديثونه چم کړيدی۔ خواه د اصنفين د جوامع مصنفين وی او که
 دستنو او مسانيدو۔ او نسبت هله کووم کله چه د دغه مصنف او د
 حديث دروی په باره کين لټون او کړم۔ او کووم خلق چه د دے فن (حیث)
 ماهر نه دی، هغوی ته نسبت نه کووم۔

د تخريج اصطلاحی مطلب | نن سبا چه د تخريج کوم اصطلاحی مفهوم
 په باره کين بحث کړی۔ هغه دا دے، چه حديث په سند سه نقل کول۔
 بيا دے د ابنودل چه د احديث په کوم کتاب کين دے۔ او که ضرورت وی نو
 د حديث مرتبه (چه ضعیف دے او که قوي) بیانول۔ د حديث د ماخذ نه مراد
 هغه کتابونه دی چه حديث په هغه کين موندل شوی۔ مکروائی "أخرجه البخاری
 فی صحیحه" یا "أخرجه الطبرانی فی معجمه" یا "أخرجه مالک فی موطاه"
 د حديثو په باره کين د هغایي د پاره کوم کتابونه چه بیکلي شوی۔ د صرف
 د حديثو دجه کولو د پاره بیکلي شوی، د نورو علمونو د پاره نه دی۔ او هغه
 طور پکين حديث ذکر شوی وی۔ دارنل کتابونه اصلی ماخذ نه دی۔

(اصول التخریج ودراسة الأسانید ص ۹۰ تألیف دکتور محمود طمان)

د احاديثو د تخريج د پاره بیکلي شوی مشهور کتابونه

پټوس :- د حديثو د تخريج د پاره چه کوم کتابونه بیکلي شوی، کوم کوم دی ؟
 جواب :- د حديثو عالمانو د حديث د تخريج په حقله کين کتابونه بیکلي

دی آپہ ہفتے کبھی چہ کوم مشہور دی ، ہنہ دلتہ ذکر کوڈم ۔

(۱) تخريج احاديث "المهذب" (پچہ دایو اسحاق شیرازی کتاب دے) محمد موسیٰ الخازمی
۵۸۳ھ یکے ۔

(۲) تخريج احاديث "المختصر الكبير" (از ابن حبيب) تالیف محمد بن احمد بن
عبد الہادی المقدسی (۵۷۴ھ)

(۳) نصب الراية في تخريج احاديث الهداية (از شیم مرغینانی) تالیف عبد اللہ
بن یوسف الزبیلی (۵۷۲ھ)

(۴) تخريج احاديث انکشاف (از زمخشری) تالیف حافظ زبیلی ۔

(۵) البدور المنير في تخريج الاحاديث والاثر الواضحة في الشرح الكبير (از رافعی)
تالیف عمر بن علی الملقن (۵۸۰ھ)

(۶) المفتی عن حل الاسفار في الاسفار في تخريج حافی الاحیاء من الآثار، تالیف
عبد الرحیم بن الحسین العراقی (۵۸۰ھ)

(۷) تخريج الاحاديث التي يثير اليها الترمذي في كل باب "وفي الباب"
تالیف حافظ عراقی ۔

(۸) كشف النقاب عما يقوله الترمذي وفي الباب، تالیف مولانا الدكتور
حبیب اللہ مختار مدظلہ ۔

(۹) التلخيص الكبير في تخريج احاديث شرح الوجيز الكبير (از رافعی) تالیف
أحمد بن علی بن عبد المستقلانی (۵۸۵ھ)

(۱۰) الدراية في تخريج احاديث الهداية، تالیف ابن حجر۔

یہ دسے خبرہ خان پوہہ کول پکاری دی، چہ ”دراية“ دحافظ ابن حجرؒ حثہ مستقل تالیف او تصنیف نہ دے، بلکہ داد زیلعیؒ ”نصب الراية“ خلاصہ دہ۔ دومرہ فرق لری۔ چہ زیلعیؒ کوم حدیثوۃ دحنفی مذهب او دہدائے دمصنف پہ تائید کنی ذکر کری، حافظ ابن حجرؒ ہفہ صفا حذف کری او پرینی ٹے دی۔ او دشافعی مذهب دتائید دپارہ ٹے احادیث او آثار راوری دی۔ امام زیلعیؒ چہ د ”احادیث المصنوم“ پہ عنوان سورہ یعنی دجانب مقابل حدیث ذکر کری و، حافظ صاحب ہم ہفہ اصل گر خونی دی۔ فسامح اللہ عنہ۔

(۱۱) تحفة الراوی فی تخريج احادیث ایضاوی۔ تالیف عبدالعرف ابن علی المناوی (۱۰۴۱ھ)

(اصول التخریج والدراسة ص ۱۸۳ تا ۱۹۰)

دولسم باب

دراویانو د طبقو د مرتبو پہ بارہ کنی

تیوس ۱۔ حافظ ابن حجرؒ چہ ”تقریب التہذیب“ کنی دراویانو دپارہ دضعف او قوت پہ اعتبار سرہ مرتبہ ذکر کری دی، ہفہ کوئے کوئے دی؟
جواب ۱۔ حافظ صاحب پہ دغہ کتاب کنی دراویانو دولس مرتبہ

ذکر کیدی ، او هذر دادی ۔

(۱) **اوله مرتبه** | د صحابه کرامو دده ، د اسماء انجبال پر کتابونو کین د

برکت د پاره ذکر شوی دی ۔ او د هغوی د صحابیت تصریح شویده (په دوی
د جسد شه اعتبار نشته ، لکه چه "الصحابه کلهم عدول" اتفاق خبر ده (ترمذی))

(۲) **دویمه مرتبه** | د هغه راویان دی چه د اسم تفضیل یعنی د "افعل" په صیغه

سره د دوی مدحه او تعریف شوی وی ۔ لکه "او ثق الناس" او یا "په
اظاظو کین صفت مکرر (خوخله) ذکر شوی وی ، لکه "ثقة ثقة" او
یا "صفت د معنی په اعتبار سره مکرر ذکر شوی وی ، لکه "ثقة حافظ"

(۳) **درېم مرتبه** | هغه راویان دی چه په ... تعریف کین د یو صفت ذکر

شوی وی ۔ لکه "ثقة" یا "متقن" یا "ثبت" یا "عدل"

(۴) **څلورمه مرتبه** | هغه راویان چه د دوی په مرتبه د راویانو نه د مرتبه

که وی او په "صدوق" یا "د باس به" یا "لیس به باس" سره ورته

اشاره شوک وی ۔

(۵) **پنځمه مرتبه** | هغه راویان چه د څلورمه مرتبه د راویانو نه د مرتبه

که وی ، او په "صدوق شیئ الحفظ" یا "صدوق یوم" یا "له او هام" یا

"میطلی" یا "تغیر یا خبر" ورته اشاره شوک وی ۔ او د دوی سره

هغه راویان هم ملحق دی ۔ په چا چه د څه بدعت تحت تکید نه وی ۔

لکه شیعه کیدل یا قدری کیدل ، یا ناجی کیدل ، یا مرجئه او یا جمی کیدل ۔

(۶) شپس مرتبہ | ہذا راویان دی چہ نہ ہنری نہ دیر کم روایات شوی وی۔ خود اسے شہ خبر پکڑن نہ وی چہ دھتہ پہ وجہ منہ گئے حدیث پر پینوہ ظنی۔ اوس کہ متابع گئے موجود وی، نو پہ "مقبول" سرہ او کہ متابع تے نہ وی نو پہ "لین الحدیث" سرہ ورتہ اشارہ کین ی۔

۷. اووہ مرتبہ | ہذا راویان چہ روایت خورتے دیر و خلقو کرے وی۔ خو توثیق گئے نہ وی شوے (یعنی چاورتہ ثقہ نوی ویلے) دوئی تہ د "ستور" او "مجهول الحال" پہ لفظ اشارہ کین ی۔

(۸) اکمہ مرتبہ | ہذا راویان چہ دچا معتبر سری نہ گئے توثیق نہ وی ذکر ستوے۔ (چا معتبر محدث ورتہ ثقہ نوی ویلے) خود ضعیف اطلاق پرے شوے وی (یعنی چاورتہ ضعیف ویلے وی) اگر کہ ضعیف کید و وجہ گئے مبہم (پتہ) وی۔ دوئی تہ د ضعیف پہ لفظ سرہ اشارہ کین ی۔

(۹) نہمہ مرتبہ | ہذا راویان چہ دیو کس نہ زیات ترے نہ چارواں کرے وی او نہ گئے چا توثیق کرے وی۔ دوئی تہ د مجهول" پہ لفظ سرہ اشارہ کین ی۔

(۱۰) لسمہ مرتبہ | ہذا راویان چہ چائے توثیق ہم نوی کرے۔ او د دھ عیب پہ وجہ سرہ ورتہ ضعیف ویلے شوے وی۔ دوئی تہ د "متروک" یا "متروک الحدیث" یا "واھی الحدیث" یا "ساقط" پہ لفظ سرہ اشارہ کین ی۔

(۱۱) یوولسم مرتبہ | ہنہ راویان چہ پہ ہغوی دروغو وٹیلو
تہمت ۔ تکیڈے وی۔

(۱۲) دولسم مرتبہ | ہنہ راویان چہ دہغوی پہ بارہ کن د "کذب"
او "وضع" لفظ استعمال شوے وی۔ یعنی پہ دروغو وٹیلو اولہا
د حدیث پہ جوہو مشہور وی۔

فائدہ ۱۔ در راویانو د مرتبو د بیان پہ ضمن کن د تعدیل اوچرے
الفاظ ہم معلوم شول، مکہ "ثقة ثقة" د "ثقة" نہ زیات قوی دے۔
او "ثقة حافظ" د "ثقة" سرہ پہ مرتبہ کن برام دے۔ او د "صلوق"
او "لا بأس بہ" او یا "یسی بہ یاس" د "ثقة" د مرتبہ نہ کم دے۔ او دا
ہم معلومہ شوہ، چہ "کذب" او "وضع" الفاظ د "ثقتہم بالکذب" نہ
زیات سخت دی۔ او د "راوی للحدیث" لفظ د "مجهول" د لفظ نہ زیات
سخت دے۔ او د "ضعیف" لفظ د "مستور" او "مجهول الحال" د
لفظ نہ زیات سخت دے۔ (تقریب التہذیب طبع مجتہبی ص ۲۱۲)

تیسرے ۱۔ در راویانو طبقات خودی ؟
جواب ۱۔ طبقات پہ دولس قسم دی، او تفصیل دے۔
(۱) اولہ طبقہ | دصایہ کرامی طبقہ د ۵۔ سر د دے چہ دروغ

پہ مرتبو کن دیو بل نہ فرق دے۔

(۲) دویمہ طبقہ | کبار تابعین مکہ سعید بن المسیب وغیرہ۔

(۳) دریکہ طبقہ | تابعینو میں سے طبقہ لکھ ابن سیرینؒ اور
حسن بصریؒ وغیرہ۔

(۴) ثلوثہ طبقہ | داد دریکہ طبقہ سے میلاد دی۔ اکثر روایات
سے دیکارو تابعینو نہ وی۔ لکھ زہریؒ اور قتادہؒ وغیرہ۔

(۵) پنجمہ طبقہ | صفار تابعین چہ یو یادوہ صحابہ سے لیدنی
وی۔ اور دیعضو پکنی د صحابہ کرامو نہ سماع ثابتہ نہ وی۔ لکھ
اعمشؒ وغیرہ۔

(۶) شپنمہ طبقہ | دپنٹے طبقہ سے معاصرو (زمانہ سے یوہ وی) خو
ملاقات سے یو صحابی سے ہم ثابت نہ وی۔ لکھ ابن جریجؒ وغیرہ۔

(۷) اوومہ طبقہ | کبار اتباع تابعین لکھ امام مالکؒ اور سفیان ثوریؒ وغیرہ
(۸) ائمہ طبقہ | دتبع تابعینو میں سے طبقہ، لکھ ابن عیینہؒ اور
ابن علیہؒ وغیرہ۔

(۹) نہمہ طبقہ | صفار تبع تابعین لکھ یزید بن ہارونؒ اور امام شافعیؒ
اور ابو داؤد طیالسیؒ اور عبد الرزاقؒ وغیرہ۔

(۱۰) لسمہ طبقہ | دتبع تابعینو نہ دروایت کوئی کو لو یہ طبقہ چہ د
تابعینو سے سے ملاقات نوی شوے۔ لکھ امام احمد بن حنبلؒ وغیرہ۔

(۱۱) یوولسمہ طبقہ | دتبع تابعینو نہ دروایت کوئی کوئی میں سے طبقہ لکھ
معد بن عی دہلیؒ اور امام بخاریؒ وغیرہ۔

(۱۲) دولسمه مرتبه | د تبع تابعینو نه روایت کوونکی وړوکه

طبقه، لکه امام ترمذی وغیره. (تقریب التهذیب بزيادة لیسیرة ص ۳)

تپوس ۱- د مرتبو او طبقاتو په منځکې فرق څه ده؟

جواب ۱- مرتبه د جرح او تعدیل او د ضعف او قوت په اعتبار

سره وی، او طبقه د خپل القرون په اعتبار سره وی، چه کوم راوی د

صحابه کرامو سره متعلق ده. او کوم یو د تابعینو سره، او کوم یو د

تبع تابعینو سره. که د ورته طبقه نه وی او که د منځو څه نه او که د لوړو

نه. او یا په تبع تابعینو د شاگردانو سره تعلق ده.

خاتمه

د محدث او د حدیث شریف د طالب د آدابو په بیان کین

د محدث آداب | مستحب د ادبی - چه د محدث عمر تر څلویښتو

کالو رسیده وی. ځکه چه په دغه عمر کین ید فی او روحانی ټول قوتونه

جړ شوی وی. او عقل پوښ شوی وی. پیغمبر علیه السلام هم چه

د څلویښتو کالو شونو نبوت ورته میلاؤ شو. خو ابن الصلاح په

”علوم الحدیث ص ۲۲“ کین وائی، چه د څلویښتو کالو د عمر شرط د هغه

چا د پاره ده، چه د حدیث په علم کین ځی ښه تجربه نوی. او همیچر

خبره داده، چه هر کله د حدیث د بیانولو قوت پکین پیدا شی. او د

خلق ورتہ حاجت وی، نوکہ خُوان وی بیا ہم ورلہ پکار دی، چہ بیان
کری۔ مگرہ امام مالک خُوان وُو، او د حدیث بیاتول نے شروع کری وُو۔
امام شافعی ہم پہ خوانے مکن د شرعی علوم و خوردول شروع کری وُو۔
محدث لر دتولو نہ ممکن کوم شے چہ لازم او ضروری دے۔ ہنہ
اخلاص صفائیت او تقویٰ دہ۔

(۲) اکہ چہ دوبرہ یو ہاوالی تہ اوری، چہ حافظہ نے کار نہ ورکوی۔
او د حدیث د متنونو اختلاط (گڈ و پکڈل) او د سندونو دگڈ وڈ
کیدلو خطرہ پیدا شی۔ نو پکار دی چہ د تدریسی نہ لاس اوچت کری
او دا خبرہ ہم دعتت او دمزاج او طبیعت سرہ تعلق لری۔ نگلہ چہ دیر
خلق دایے وی چہ ترسلو کالو اوری، او بیائے ہم قول قوتو نہ پر
خائے وی۔ اوزائل شوی نوی۔

(۳) دایم مستحب دی، چہ کہ خوف ترے دعی یاد علم پر لحاظ سرہ
اوچت وی، او یا وریرہ یو شان وی، دہنہ پر حکم و حدیث نہ بیانوی۔
(۴) دغہ شان پر دایے بنارکبن چہ پر ہنے کبن ددہ نہ غت محدث
وی، او خلقو تہ حدیث میانوی، ہلتہ دہم حدیث نہ بیا نوی۔

(۵) کہ چرے ددہ نہ غت محدث ناست وی، اولہ دہ نہ د حدیث پختہ
اوشی، نو پکار دی۔ چہ دغہ مشراونوی محدث تہ اشارہ اوکری، چہ لہ
ہنوی نہ نے او پوسٹی۔

(۷) حوڪ د بے اخلاصی پہ وجهہ سرہ د حدیثونہ محرومہ كول نہ دی پکار،
کیدیشتی چہ اللہ تعالیٰ د ہفہ نیت سمہ کری۔

(۸) پکار دی، چہ خلقوۃ د حدیث پہ رسولو او تعلیم ورکولو کنبہ
جرصناک وی۔

(۹) پکار دی، چہ د حدیث د بیانولود پارہ د امام مالکؒ طریقہ اختیار
کری، ہلہ چہ بہ د حدیثو بیانولو تہ کیناستو، نو اول بہ ئے اودس لوکرو،
بیابہ د درس پہ خاکے کیناستو ہزیرہ بہ ئے گو منہ کرہ، خوشبوئی بہ ئے
اوکولہ او پہ وقار او ہیبت سرہ بہ داسے کیناستو، لکہ چہ پیغمبر علیہ السلام
پہنچلہ پہ مجلس کنبہ موجود وی، بہ ولایہ بہ ئے حدیث نہ بیانول، او چلتی
بہ ئے ہم نہ کولہ، او کہ چاہہ د حدیث پہ مجلس کنبہ آواز زیات او چت
کریو نو ہفہ بہ ئے منع کولو۔

(۱۰) پکار دی چہ ہر طرف شاکی دانو او اوریدونکی تہ منہ کری۔ او
(لکہ خونین دن مانے د طالبانو پہ شان) حدیث د زر زر نہ وائی۔ بلکہ رو
رو د بے لولی، د پارہ د دے چہ ہر حوڪ د حدیثی پہ الفاظو پوہد
شیء او معنی ئے معلومہ کری۔

(۱۱) داہم مستحب دی، چہ د حدیثو د درس شروع د دل سے لوستوکی
پہ لوستوسوہ اوکری، چہ آواز ئے خوبزوی اوکھ چہ لوستونکے
عبارت پورو کری، نو محدث د اول بسم اللہ او وائی، بیابہ د اللہ تعالیٰ

جداوشا آووائی، او بیا د پد پیغیر علیہ السلام او نورو پیغبرانو درو د
شریف اووائی

(۱۱) د اہم مستحب دی، چه کله خپل استاذ ذکر کړی نو پکار دی، چه
دهغه تعریف او کړی. د سلفوهم د ا طریقہ وه، (مؤمن پشانے نه چه
نسی منته د سبق نه مخکین اولس منته د سبق نه روستو د استاذ
غیبت او کړی)

(۱۲) ټولو طالبانو ته د آواز در سولو د پاره پکار دی، چه په یو دنه
او اوچت ځای ته که کرسټی باندے کیږی. او که داسے نشی کیدے نو
په ولارے د حدیث بیان کړی (او یا د لود د اسپیکر استعمال کړی)

د حدیث د طالب علم آداب

(۱) طالب علم له پکار دی، چه د هر څه نه مخکین په عاجز ځی سره الله تعالی ته
مخ کړی. او د سبق د پاره د توفیق او اسانۍ سوال او کړی، پکار
دی چه بڼه خاښته اخلاق ځی وی. او د هر مقدار هم دومره پوره
ده چه یادولے ځی شی.

(۲) پکار دی، چه د فرصت وخت غیبت او کټی ځی، د ټولو نه اول و
د حدیث علم زده کړی. (داسے نه که مؤمن د زمانے د خلقو پشان چه په
غوبرونو کوټی شی او په مترکی روڼد شی او یو ځل چرته لوهغه هم په شل

دیرش صنفو باندے پہ پنٹلس منہ کین تیرشی۔

(۳) پکار دی چه دخیل بنار داهتقد عالم نہ چه سندے عالی وی
او پہ پرہیزکاری او تقویٰ کین دتو لو نہ زیات وی۔ اول یدھنہ
نہ حدیث واوری۔ اوکلہ چه دخیل بنار د محدثین نہ اوزکاری۔ نو
حدیث داوریدلو دپارہ ید بل خائے نہ سفر اوکری اولہ یدشی۔ د
حدیث داما مانو ہم داطریقہ دہ۔

(۴) دسفر تکلیفونہ او عیش و عشرت ید حدیث پہ حاصلو کین رکاوٹ
نہ ہکرحوی۔

(۵) دھر قسمہ حدیث چه واوری، او یادے کری۔ کہ د عمل سر تعلق
نری نو عمل د پرے اوکری محکمہ چه د عمل د علم زکاۃ دے۔

(۶) پکار دی چه دقوم استاذ نہ حدیث ووری، دھنہ تعظیم او احترام
کوی، محکمہ چه داد علم احترام او عزت دے۔ داستاذ سر دخبے
نہ او بردوی۔ محکمہ چه ہنہ پہ دے باندے خفہ کینری۔ دین خلہ دایے
اوشی چه داستاذ خفکان د علم نہ دمحرومید و سبب چورشی۔

(۷) پکار دی چه دخیلو کارونی پہ بارو کین داستاذ نہ مشورو اخلی۔
او کہ فائدہ ورقہ وریسی، نو نورقہ ید ہم دھنہ مشورو وری۔

(۸) داخیال ید نکوی، چه داخو خانہ د عمر پہ لحاظ سر یاد مرئیے او
یا دسب پہ لحاظ سر لاندے دے، او دایے دھیا او نکبہ ہوجہ

سره ددغه استاد نه د حدیث اوریدل پس پندی د اړیکوۍ پکار دی چه
د استاد سختی او غصه پر داشت کړی -

(۹) پکار دی چه په کومو احادیثو داسلام بنیاد دے، او ضروری،
هغه د اول وادری، او د غیر ضروری راویانو د کثرت په وجه د
هسته نه ضائع کړی -

(۱۰) هر جز یا کتاب چه اوړی، پکار دی، چه پوره دے و اوړی - بغیر
خه ضرورت نه خه اوریدل او خه پرېښودل نه دی پکار (که موږ
چه د موطا او سنن نسائی او ابن ماجه نه صرف مخکه کوو)

(۱۱) د حدیث صرف اوریدل کافی ندي، بلکه د خپلو اوریدلو مشو
حدیثونو ضعف او صحت او معنی او فقه د ښه او پیژنی، او خان
په په پوهه کړی - تر دے چه اعراب او لغت او ددغه حدیثونو
اسماء الرجال نه د هم خان ښه واقف کړی -

(۱۲) د علم د حاصلولو په دوران کېن د په دے طریقہ عمل او کړی -

① اول د صحیح بخاری او صحیح مسلم و اوړی -

② بیا د سنن ابی داؤد، سنن ترمذی، سنن نسائی او سنن ابن ماجه -

③ بیا د سنن کبری للبیہقی او شرح معانی الآثار للطحاوی -

④ بیا د مسانید، لکه مسند احمد بن حنبل وغیرہ -

⑤ پکار دی چه د تاریخ د پاره، تاریخ البکیر للبخاری، او تاریخ

ابی خیمه په مطالعه کینی اوساتی -

⑤ اود "جرح او تعدیل" دپاره "کتاب الجرح والتعدیل" لابن ابی حاتم کوی -

⑥ اود مشکل نومونو دپیش نډلو دپاره د ابن ماکولا کتاب

دخان سره ساتی -

⑦ د غریب الحدیث دحل دپاره د محدث کجراتی "مجمع البحار" او

د ابن اثیر "نهاية" کافی ده -

⑧ حدیث د دخپل وس مطابق کم وائی - چه په مطلب

رسیدل ښه آسان وی -

(ملخص از "الملاصدة فی اصول الحدیث" تالیف

حسین بن عبداللہ الطیبری از سنه ۱۰۴۰ تا ۱۰۴۳)

الحمد لله چه نن ذکرل په ورځ دمازنگر په څلور بجې دجمادی الثانی په دویم
تاریخ ۱۳۱۵هـ او دنومبر په اووم تاریخ ۱۹۹۴ء ددے کتاب دترجے
نه فارغ شوم - فله الحمد اولا و آخراً و باطنا و صلی علی خین
خلقه محمد و آله و صحبه اجمعین و علی من تبعهم باحسان اینی یوم الدین
آمین یا رب العالمین -

و کتبه

ابویوسف محمد ولی درویش غفر له
الأستاذ بجامعة العلوم الإسلامية
علامه بنوری تاؤن کراتشہ

۲ - ۶ - ۱۳۱۵هـ

۷ - ۱۱ - ۱۹۹۴ء

او د نظر ثانی نه د اتوار په ورځ د شوال په اوولسم تاریخ ۱۳۱۵هـ
بمطابق ۱۹ مارچ ۱۹۹۵ء اوز کار شوم - فله الحمد اولاً و آخراً و ظاهراً
و باطنا و صلی الله تعالی علی سید الانبیاء والمرسلین و آله و صحبه اجمعین
و علی من تبعهم باحسان اینی یوم الدین - و کتبه

ابویوسف محمد ولی درویش غفر له

۱۴ / ۱۰ / ۱۳۱۵هـ

۱۹ / ۳ / ۱۹۹۵ء

فهرس مراجع

مصنف	نام كتاب
شيخ عبد الحق محدث دهلوی	① مقدمه شرح سفر السعادة
شاه عبد العزيز محدث دهلوی	② عجاله نافعہ
" " "	③ بستان الحديثين
علامه طيبي شارح مشکاة	④ الخلاصة في اصول الحديث
علامه ابن حجر عسقلاني	⑤ شرح غيبة الفكر
" " "	⑥ تقريب التهذيب
علامه علي قاري الهروي	⑦ شرح شرح النخبة
دكتور محمود الطحات	⑧ تيسير المصطلح
" " "	⑨ اصول التفرع والدراسة
علامه ظفر احمد عثمانی	⑩ قواعد في علوم الحديث
علامه شبير احمد عثمانی	⑪ مقدمه فتح الملهم
عبد الكريم مراد وعبد المحسن العباد	⑫ من اطيب المنم في علم المصطلح
امام جلال الدين سيوطي	⑬ تدريب الراوي
المحدث البهنودي	⑭ معارف السنن
عمر بن محمد بن فتوح الدمشقي	⑮ المنظومة البيقونية
علامه ابن الصلاح	⑯ علوم الحديث

آسان اصولِ حدیث

”اسعی الحشیہ“ اصول حدیث کے موضوع پر حضرت مولانا
عمر انور بدخشانی صاحب زید مجدہم کی مختصر و جامع فارسی تالیف
ہے جس کی افادیت کے پیش نظر مولانا مفتی محمد ولی درویش
نے پشتو زبان میں ”الحمد لامیث“ کے نام سے اس کا ترجمہ فرمایا
تھا، جسے اردو قالب میں ڈھالنے کی ایک کوشش کی گئی ہے۔

اردو ترجمہ

محمد عمران ولی

جامعۃ العلوم الاسلامیہ
غلامہ بلوری شاؤن کراچی

اسلامی کتب خانہ

غلامہ بلوری شاؤن کراچی 021-4927159